

I

På den stora passagerarångaren, som vid midnattstid skulle avgå från New York till Buenos Aires, rådde den sista timmens vanliga jäkt och brådska. Vänner och bekanta till de avresande trängdes om varandra för att taga farväl av dem, telegrampojkar med mössan på tre kvart sprungo genom salongerna och ropade ut namn, kappsäckar och blommor buros ombord, barn kilade nyfiket upp och nedför trapporna medan orkestern hela tiden spelade. Jag stod litet avsides från detta vimmel på promenaddäcket inbegripen i samtal med en god vän, då ett par tre magnesiumblixtar skarpt lyste till bredvid – det var tydligen någon framstående person som omedelbart före avresan hastigt blev intervjuad och fotograferad av journalister. Min vän kastade en blick åt det hållet och log.

»Du får tydligen en celebritet till resällskap, själva Czentovic,« sade han. Och då jag vid detta meddelande måtte ha sett tämligen oförstående ut, tillade han förklarande: »Mirko Czentovic, världsmästaren i schack. Han har genomkorsat Amerika från öster till väster under ständiga turneringar och reser nu till Argentina för att fira nya triumfer.«

I själva verket erinrade jag mig vid dessa ord den unge världsmästaren och till och med några detaljer i sammanhang med hans raketliknande karriär. Min vän, som var en uppmärksam tidningsläsare än jag, kunde komplettera dem med en hel rad anekdoter. Czentovic hade för ungefär ett år sedan plötsligt ryckt upp bredvid schackkonstens mest erkända mästare såsom Aljechin, Capablanca, Lasker, Tartakower, Bogoljubow. Sedan det sjuåriga underbarnet Reshevskys uppträdande vid schackturneringen 1922 i New York hade inte något fullt okänt namn åstadkommit ett sådant allmänt uppseende inom det ärorika skräet. Ty Czentovics intellektuella begåvning tycktes ingalunda från början varsla om en så lysande karriär. Snart sipprade hemligheten ut att denne schackmästare i sitt privata liv var fullkomligt ur stånd att på något språk skriva en enda sats utan stavfel, och som en av hans förargade kolleger med bitande hån yttrade, var »hans obildning på alla områden lika universell«. Son till en utfattig sydslavisk donauskeppare, vars lilla båt en natt rammades av en spannmåls-ångare, hade den då tolvårige gossen efter faderns död blivit upptagen av den medlidsamme kyrkoherden på orten. Den gode pater hade ärligt bemödat sig att själv så gott han kunde plugga i den tröge, ointresserade gossen med den breda pannan vad byskolan inte förmådde bibringa honom.

Men alla ansträngningar voro förgäves. Mirko fortfor att lika oförstående stirra på de skrivtecken som för hundrade gången förklarades för honom. Inte ens de enklaste undervisningsämnena förmådde hans trögt arbetande hjärna tillgodogöra sig. När han skulle räkna, måste han ännu vid fjorton års ålder ta fingrarna till hjälp, och att läsa en bok eller en tidning innebar för den redan halvvuxne pojken en stor ansträngning. Trots detta kunde man ingalunda säga att Mirko var ovillig eller motspänstig. Han gjorde lydigt och snällt vad man sade till honom, hämtade vatten, högg ved, arbetade på åkern, sopade köket och uträttade pålitligt, om också med irriterande långsamhet,

alla tjänster man begärde av honom. Men vad den gode kyrkoherden mest förargade sig på hos den konstige pojken var hans totala brist på initiativ. Han gjorde ingenting utan särskild uppmaning, framställde aldrig en fråga, lekte inte med de andra pojkarna och skaffade sig inte själv någon, sysselsättning. Allt måste ordnas för honom. Så snart Mirko var ledig från göromålen i huset, satt han och stirrade framför sig med samma tomma blick som fåren ha när de idissla, utan att ta minsta del i vad som tilldrog sig omkring honom. Under det kyrkoherden om kvällarna rökte den långa bondpipan och spelade sina vanliga tre partier schack med gendarmerikorpralen, satt pojken med det ljusa, stripiga håret tyst bredvid och stirrade under sina tunga ögonlock till synes sömnigt och likgiltigt på det rutade brädet.

En vinterafton då de båda schackspelarna voro fördjupade i sitt parti, klingade från bygatan en slädes bjällror, och klangen kom hastigt närmare. En bonde klampade in i rummet med sin snöiga mössa i handen. Hans gamla mor låg för döden, sade han, han kom för att be, kyrkoherden följa med genast, så att hon kunde hinna få den sista smörjelsen, innan hon dog. Prästen följde honom utan dröjsmål. Gendarmerikorpralen, som ännu inte druckit ur sitt öl, tände innan han gick en ny pipa och ämnade just ta på sig sina grova skaftstövlar, då han lade märke till att Mirkos blick var oavvänt fäst vid schackbrädet med det påbörjade partiet.

»Nå, kanske du vill spela det till slut med mig?« skämtade han, fullt övertygad om att den sömnige pojken inte skulle förstå att flytta en enda pjäs rätt på brädet. Gossen blickade skyggt upp, men sedan nickade han och satte sig på kyrkoherdens plats. Efter fjorton drag var gendarmerikorpralen slagen och måste dessutom erkänna att hans nederlag ingalunda berodde på något felgrepp som hän låtit komma sig till last. Det andra partiet utföll icke annorlunda.

»Bileams åsna!« utropade kyrkoherden förvånad vid sin hemkomst och förklarade för den mindre bibelsprängde gendarmerikorpralen att ett liknande under hade tilldragit sig redan för tvåtusen år sedan, i det att en stum varelse plötsligt börjat tala vishetens ord. Trots den sena timmen kunde patern inte låta bli att utmana sin halvt analfabetiske famulus till tvekamp. Mirko besegrade med lätthet även honom. Han spelade segt, långsamt, orubbligt, utan att en enda gång lyfta sin breda, sänkta panna från schackbrädet. Men han spelade med överlägsen säkerhet. Varken gendarmerikorpralen eller kyrkoherden lyckades under de närmaste dagarna vinna ett enda parti mot honom. Kyrkoherden, som bättre än någon annan visste hur långt hans fosterbarn i andra avseenden stod efter sina jämnåriga, blev nu verkligt nyfiken att se om denna ensidiga, märkvärdiga begåvning skulle kunna hålla stånd vid ett svårare prov. Sedan han hos bybarberaren låtit klippa Mirkos stripiga, halmgula hår för att göra honom i någon mån mera presentabel, tog han honom med sig i sin släde till den lilla grannstaden, ty han visste att på kafeet vid stora torget ett hörn alltid var upptaget av ivriga schackspelare, som erfarenheten lärt honom att han själv inte var vuxen. Det väckte hos stamgästerna ej ringa förvåning, då kyrkoherden kom in på kafeet med denne femtonårige, halmblonde och rödkindade pojke i fårskinnspäls och grova, höga skaftstövlar. Förlägen och med skyggt nedslagna ögon blev gossen stående i ett hörn, tills man ropade på honom från ett av schackborden. I första partiet blev Mirko slagen, emedan han hemma hos den gode kyrkoherden aldrig hade sett

den s. k. sicilianska spelöppningen. Det andra partiet, mot den bäste spelaren, blev oavgjort. Från tredje och fjärde partierna slog han dem alla, den ene efter den andre.

Nu inträffade det ju i en liten sydslavisk landsortsstad högst sällan några uppseendeväckande händelser. Därför blev denne bondpojkes första uppträdande som schackchampion genast en stor sensation för de församlade honoratiores. Det beslöts enhälligt att underbarnet skulle stanna i staden till följande dag, så att man kunde sammankalla de andra medlemmarna av schackklubben och framför allt få bud till gamle greve Simczic, en fanatisk schackspelare som bodde på sitt slott i närheten. Kyrkoherden, som numera betraktade sin skyddsling med en helt ny stolthet, men för sin upptäckarglädje dock inte ville försumma den söndagsgudstjänst det ålåg honom att hålla, var emellertid fullt villig att lämna honom kvar för ytterligare prövning. Den unge Czentovic blev nu på schackklubbens bekostnad inackorderad på hotellet och såg den kvällen för första gången en vattenklosett. På söndagseftermiddagen var schackrummet överfullt. Mirko satt orörlig i fyra timmar framför brädet, och utan att säga ett ord eller ens titta upp besegrade han den ene motspelaren efter den andre. Slutligen föreslog någon en simultanmatch. Det dröjde en stund, innan man kunde göra klart för gossen att han ensam skulle spela mot var och en av de andra samtidigt. Men så snart han hade fattat detta, fann han sig hastigt i uppgiften, gick med sina tunga; knarrande skor långsamt från bord till bord och vann slutligen sju av de åtta partierna.

Nu började viktiga överläggningar. Ehuru denne nye champion strängt taget inte tillhörde staden, hade dock lokalpatriotismen råkat i livlig svallning. Kanske kunde äntligen den lilla staden, vars läge på kartan knappast någon hittills lagt märke till, för första gången få äran att sända ut en berömd man i världen. En agent vid namn Koller, som eljest endast anskaffade chansonetter för garnisonens kabareer, förklarade sig villig att mot förskottsbetalning för ett år låta i Wien fackmässigt utbilda den unge mannen hos en utmärkt mästare, som han kände. Greve Simczic, som under sextio års dagligt schackspel aldrig förr hade mött en så märkvärdig motståndare, tecknade genast hela beloppet. Med denna dag började skepparpojken häpnadsväckande karriär.

När ett halvt år gått, behärskade Mirko schackteknikens alla hemligheter, dock med en egendomlig inskränkning, som senare i fackkretsar mycket diskuterades och även förhånades. Ty Czentovic lyckades aldrig lära sig att spela ett enda parti utantill, eller som det på fackspråket heter: »blint». Han saknade fullkomligt förmåga att överflytta schackfältet till fantasiens obegränsade rum. Han måste alltid ha handgripligt framför sig det svart- och vitrutiga brädet med de sextiofyra fyrkanterna och de trettio två pjäserna. Ännu vid tiden för sitt världsrykte förde han ständigt med sig ett hopfällbart schackspel i fickformat för att kunna optiskt överblicka ställningen, då han ville rekonstruera ett mästarparti eller för egen del lösa ett problem. Denna i och för sig obetydliga defekt förrådde en stor brist på imaginativ kraft och diskuterades inom den trängre kretsen lika livligt som när bland musiker en framstående virtuos eller dirigent visar sig oförmögen att spela eller dirigera utan uppslaget partitur. Men denna egenhet fördröjde på intet sätt Mirkos häpnadsväckande karriär. Vid sjutton års ålder hade han redan vunnit ett tiotal schackpris, vid aderton hade han erövrat det ungerska mästerskapet och vid tjugu slutligen världsmästerskapet. De mest berömda schackspelare, som alla voro honom oändligt överlägsna i intellektuell begåvning,

fantasi och djärvhet, dukade under för hans sega och kalla logik, liksom Napoleon för den tröge Kutusow, liksom Hannibal för Fabius Cunctator, om vilken Livius berättar att han likaledes i sin barndom hade företett högst påfallande drag av flegma ock imbecillitet. Så hände det sig att i den illustra samlingen av schackmästare, som i sina led förenar de mest olika typer av intellektuell överlägsenhet – filosofer, matematiker, kalkylerande, fantasirika och ofta kapande naturer – för första gången en den andliga världens fullständiga outsider gjorde sitt inträde, en tung, trög bondpojke, ur vilken det aldrig lyckades ens de mest durkdrivna journalister att locka fram ett enda publicistiskt brukbart ord. Men vad Czentovic bedrog tidningarna på i fråga om briljanta uttalanden, ersatte han snart i rikt mått med anekdoter om sin person. Ty i samma sekund Czentovic reste sig från schackbrädet, där han var den ojämförlige mästaren, blev han en hopplöst grotesk och nästan komisk figur. Trots sin högtidliga svarta dräkt, sin pompösa halsduk med den alltför iögonfallande pärlnålen och sina omsorgsfullt manikyurerade fingrar var och förblev han till sitt väsen och sitt sätt samme inskränkte bondpojke, som hemma i byn hade sopat kyrkoherdens golv. Klumpigt och nästan skämlöst fräckt sökte han till sina fackkollegers både förnöjelse och förargelse småaktigt och ofta rent ut sniket slå så mycket mynt som möjligt av sin begåvning och sitt rykte. Han reste från stad till stad, tog alltid in på de billigaste hotellen, spelade på de mest oansenliga klubbar, bara han fick det honorar han begärde, lät använda sitt porträtt på tvåreklamer och sålde till och med sitt namn att figurera på en »Schackspelets filosofi«, som i själva verket skrivits av en liten galizisk student på uppdrag av en företagsam förläggare. Han bekymrade sig därvid inte om allt spott och spe han fick utstå av konkurrenterna, som mycket väl visste att Czentovic inte var i stånd att själv skriva en enda rad. Liksom alla snåla människor saknade han fullständigt sinne för det löjliga. Sedan sin seger vid världsturneringen ansåg han sig själv för världens viktigaste man, och medvetandet att ha slagit alla dessa sluga, intellektuella, glänsande talare och författare på deras eget område, och framför allt det påtagliga faktum att han förtjänade mer pengar än de, förvandlade hans ursprungliga osäkerhet till en kall och för det mesta utmanande högfärd.

»Men det är ju klart att ett så hastigt förvärvat rykte måste omtöckna ett så tomt huvud,« slutade min vän, som just hade anförtrott mig några typiska utslag av Czentovics barnsliga uppblåsthet. »Det är ju klart att en tjugooctårig bondpojke från Banatet måste bli högfärdsgalen, när han plötsligt genom att flytta några pjäser på ett bräde på en vecka förtjänar mer än hela hans by där hemma med timmerfällning och det värsta släp kan arbeta ihop på ett helt år. Och det är ju egentligen rasande lätt att anse sig vara en stor man, när man inte är belastad med den minsta aning om att en Rembrandt, en Beethoven, en Dante, en Napoleon någonsin levat. Den där pojken vet i sin inskränkta hjärna bara att han sedan månader inte har förlorat ett enda schackparti, och eftersom han inte anar att det finns andra värden på vår jord än schack och pengar, har han all anledning att vara hänförd över sig själv.«

Min väns upplysningar väckte givetvis min stora nyfikenhet. Alla slags monomana, av en enda idé uppfyllda människor ha i hela mitt liv utövat lockelse på mig, ty ju mer någon begränsar sig, dess mer närmar han sig också det oändliga. Just sådana skenbart världsfrämmande individer bygga i sin särskilda materia termitlikt åt sig en ganska sällsam miniatyrvärld. Därför gjorde jag ingen hemlighet av min avsikt att på

vår tolv dagars resa till Rio närmare studera detta märkvärdiga exempel på intellektuell enspårighet.

»Det kommer nog inte att lyckas er,« förberedde mig min vän. »Så vitt jag vet har hittills ingen kunnat få fram det minsta psykologiska material ur Czentovic. Bakom all sin bottenlösa inskränkthet äger denne sluge bonde den stora klokheten att aldrig blotta sig, detta tack vare den enkla tekniken att han undviker alla samtal utom med landsmän av hans egen samhällsklass, som han uppsöker på små värdshus. Märker han en bildad människas närvaro, drar han sig in i sitt skal. Därför kan ingen berömma sig av att någonsin ha hört honom yttra något dumt eller av att ha pejlat hans utbildnings, såsom det säges, omätliga djup.«

II

Min vän skulle i själva verket få rätt. Under de första dagarna av resan visade det sig fullständigt omöjligt att närma sig Czentovic utan direkt påflugenhet, något som ju inte precis ligger för mig. Ibland gick han visserligen några varv på promenaddäcket, men då alltid med händerna på ryggen, i samma stolta försjunkenhet som Napoleon på den kända tavlan. Dessutom hade han alltid så bråttom vid denna peripatetiska däckrond, att man hela tiden hade måst halvspringa vid hans sida för att kunna säga honom ett ord. I salongerna däremot, i baren, i rökrummet visade han sig aldrig. Efter vad stewarden i förtroende meddelade mig tillbragte han större delen av dagen i sin hytt, där han på ett väldigt schackbräde övade in eller rekapitulerade partier. När tre dagar gått, började jag faktiskt förarga mig över att hans skickliga avvärjningsstaktik var framgångsrikare än min vilja att närma mig honom. Jag hade i hela mitt liv aldrig haft tillfälle att göra personlig bekantskap med en schackmästare, och ju mer jag nu försökte föreställa mig en sådan typ, dess otänkbarare tycktes mig en hjärnverksamhet som ett helt liv igenom uteslutande rör sig inom ett område av sextiofyra svarta och vita rutor. Väl kände jag av egen erfarenhet vilken hemlighetsfull dragning som utgår från detta »kungliga spel«, detta förnämligaste av alla spel som människan uttänkt, dettas spel som suveränt undandrar sig varje slumpens tyranni och skänker sin segerpalm endast åt intellektet, eller rättare sagt åt en bestämd form av intellektuell begåvning. Men gör man sig inte skyldig till en nedsättande inskränkning, då man kallar schack ett spel? Är inte detta spel också en vetenskap, en konst, någonting som svävar mellan dessa kategorier liksom Muhammeds kista mellan himmel och jord, en enastående förening av alla motsatser: urgammalt och dock evigt nytt, mekaniskt till sin anordning och dock verksamt endast genom fantasin, begränsad till ett geometriskt fixerat område och på samma gång obegränsat till sina kombinationer, stann i ständig utveckling och dock sterilt, ett tänkande som inte leder till något, en matematik som inte räknar ut något, en konst utan konstverk, en arkitektur utan substans, och icke dess mindre bevisligen varaktigare till sin existens än alla böcker och konstverk, det enda spel som tillhör alla folk och alla tider, och om vilket ingen vet vilken gud som fört det till jorden för att döda tråkigheten, skärpa sinnena, spänna själskrafterna. Var finns här början eller

slutet? Varje barn kan lära dess första regler, varje stympare försöka sig på det, och dock förmår det inom denna oföränderligt begränsade kvadrat frambringe en särskild art av mästare, ojämförliga med alla andra, människor med en begåvning uteslutande inriktad på schack, specifika snillen hos vilka vision, tålmod och teknik äro verksamma med lika noga avvägd fördelning som hos matematikern, diktaren, musikern, endast i andra skiftningar och förbindelser. Under gångna tiders starka fysionomiska intresse skulle kanske en Gall ha tagit tvärsnitt av sådana schackmästares hjärnor för att undersöka om inte hos schackgenien en särskild vindling i den grå hjärnmassan, ett slags schackmuskel eller schackknöl framträdde tydligare än i andra hjärnor. Och hur skulle inte en sådan fysionomiker ha intresserat sig för ett fall som Czentovic, där detta specifika geni tycktes insprängt i en fullt ointellektuell tröghet, liksom en enda smal guldstrimma i en centner ofyndigt gråberg! I princip har jag alltid förstått att ett så enastående, ett så genialiskt spel fordrar alldeles speciella matadorer, men hur svårt, hur omöjligt är det inte ändå att föreställa sig en intellektuellt verksam människa, vars hela liv och värld begränsar sig till den trånga vägen mellan svart och vitt, en människa som söker sina triumfer endast i ett hit och dit, ett fram och tillbaka av trettio två små figurer, en människa för vilken en ny spelöppning med löparen i stället för bonden redan betyder ett stordåd och ett stycke fattig odödlighet i en schackboks undangömda vrå – en människa, en tänkande människa, som utan att bli vansinnig i tio, tjugo, trettio, fyrtio år använder sin tankes hela spännkraft på det löjliga målet att åter och åter tränga en träkung på ett träbräde in i ett hörn!

Och nu var mig ett sådant fenomen, ett sådant märkvärdigt geni eller en sådan gåtlik narr för första gången riktigt nära i rummet, sex hytter längre bort på samma båt, och jag, olycklige, för vilken nyfikenhet på det själsligas område alltid varit ett slags lidelse, skulle inte vara i stånd att närma mig honom. Jag började fundera ut de mest absurda och listiga knep. Skulle jag försöka smickra hans fåfänga genom att förespegla honom en intervju för en stor tidnings räkning? Eller skulle jag vädja till hans snikenhet genom att föreslå honom en inbringande schackturnering i Skottland? Men till slut kom jag ihåg att jägarnas säkraste sätt att locka till sig tjädertuppen består i att de härma hans läte. Vilket verksammare medel att draga en schackmästares uppmärksamhet till sig kan väl tänkas än att själv spela schack?

Nu har jag i hela mitt liv aldrig varit någon större schackkonstnär, redan av det enkla skälet att jag befattat mig med schack endast, ytligt och uteslutande för mitt nöjes skull. När jag sätter mig till att spela en stund, är det ingalunda för att anstränga mig, utan tvärtom för att finna själslig avspänning. För mig är schackspelet en lek, medan det för de andra, de verkliga schackspelarna är rena allvaret. Men i schack liksom i kärlek behöves oundgängligen en partner, och jag visste i denna stund ännu inte om det fanns fler schackälskare ombord än vi två. För att locka fram dem ur sina hålor uppställda jag i rökrummet en primitiv fälla genom att tillsammans med min fru, fastän hon spelar ännu sämre än jag, försöksvis slå mig ned vid ett schackbräde. Och faktiskt hade vi knappt gjort sex drag förrän en av de förbigående stannade och en annan utbad sig tillåtelse att få se på. Slutligen framträdde också den efterlängttade motspelaren, som utmanade mig på ett parti. Han hette McConnor och var en skotsk gruvingenjör, vilken efter vad jag sedan hörde genom oljeborrningar i Kalifornien hade förtjänat en stor förmögenhet. Till det yttre var han en undersätsig karl med

starkt utvecklad, nästan fyrkantig underkäke, kraftiga tänder och hög ansiktsfärg, vars prononcerat röda ton sannolikt åtminstone till en del var att tillskriva rikligt bruk av visky. De påfallande breda, nästan atletiskt utmanande axlarna hade på något sätt sin motsvarighet i hans spel, ty denne Mr McConnor hörde till dessa självsäkra, framgångsrika människor som till och med i den mest betydelselösa tävlan känna ett nederlag som en kränkning av sitt personlighetsmedvetande. Van att i livet i hänsynslöst driva igenom sin vilja och bortskämd av den faktiska framgången, var denne massive selfmade man så orubbligt genomträngd av sin överlägsenhet, att varje motstånd upprörde honom som en otillbörlig opposition, nästan som en förolämpning. Då han förlorade det första partiet, blev han förargad och började omständligt och diktatoriskt förklara att detta måste ha berott på ett tillfälligt förbiseende. När han förlorade det tredje, skyllde han på bullret i rummet bredvid. Aldrig förlorade han utan att genast begära revansch. I början roade mig denna äregiriga hetsighet, men slutligen betraktade jag den mera som ett oundvikligt obehag, ett nödvändigt ont för att vinna min egentliga avsikt att locka världsmästaren till vårt bord.

På tredje dagen lyckades detta, men lyckades dock endast till hälften. Antingen nu Czentovic från promenaddäcket genom röksalongens fönster sett oss sitta vid schackbrädet eller han endast av en slump hedrade rökrummet med sin närvaro – alltnog, så snart han såg oss utomstående utöva hans konst, trädde han ofrivilligt ett steg närmare och kastade från detta trygga avstånd en prövande blick på vårt schackbräde. McConnor skulle just göra sitt drag. Och redan detta enda drag tycktes ha varit tillräckligt för att säga Czentovic hur föga det var hans mästarintresse värdigt att längre följa med vårt dilettantiska spel. Med samma självklara gest varmed man i en bokhandel lägger ifrån sig en salubjuden dålig detektivroman, utan att ens bläddra i den, gick han bort från vårt bord och lämnade rökrummet. Vägd och befunnen för lätt, tänkte jag för mig själv, en smula förargad över denna kalla, föraktfulla blick, och för att på något sätt ge luft åt min ovilja sade jag till McConnor:

»Ert drag tycks inte i högre grad ha väckt mästarens hänförelse.«

»Vilken mästare?«

Jag förklarade för honom att den herre som nyss gått förbi oss och med ogillande blick betraktat vårt spel var schackmästaren Czentovic. Nåja, tillade jag, vi två kunde ju stå ut med det och utan större sorg hålla till godo med hans illustra förakt: vanligt folk fick inte ha för höga pretentioner. Men till min överraskning hade min i förbigående lämnade upplysning en fullkomligt oväntad verkan på McConnor. Han blev mycket upphetsad, glömde vårt parti, och hans ärelystnad började tydligen pocka på sin rätt. Han hade inte haft en aning om att Czentovic var med ombord, och Czentovic måste nödvändigt spela mot honom. Han hade aldrig i sitt liv spelat mot en världsmästare, utom en gång vid ett simultanparti med fyrtio andra. Redan det hade varit fruktansvärt spännande, och det hade varit nära att han vunnit den gången. Kände jag schackmästaren personligen? undrade han. Jag förnekade detta. Kunde jag inte gå fram till honom och be honom slå sig ned vid vårt bord? Jag avböjde detta med den motiveringen att Czentovic, efter vad jag hört, aldrig ville göra några nya bekantskaper. Och för övrigt, vad kunde det ha för intresse för en världsmästare att slå sig ihop med oss, tredje klassens schackspelare?

Det där med tredje klassens spelare borde jag nu inte ha sagt till en så äregirig man som McConnor. Han lutade sig förargad tillbaka i stolen och förklarade barskt att han för sin del inte trodde att Czentovic skulle avböja en gentlemans hövliga inbjudan, det skulle nog han, McConnor, se till. På hans önskan gav jag honom en kort beskrivning av världsmästarens yttre, och i sin iver avbröt han utan vidare vårt parti och skyndade med obehärskad otålighet efter Czentovic upp på promenaddäcket. Än en gång konstaterade jag att ägaren till så breda axlar inte kunde hållas tillbaka, när han en gång inriktat sin vilja på en sak.

Jag väntade ganska nyfiken på resultatet. Efter tio minuter kom McConnor tillbaka, som jag tyckte inte särskilt segerstolt.

»Nåå?« frågade jag.

»Ja, ni hade rätt,« svarade han förargad. »Just ingen trevlig herre, det där. Jag presenterade mig och förklarade för honom vem jag var. Han räckte mig inte ens handen. Jag försökte säga honom hur stolta och hedrade vi skulle bli allesammans här ombord, om han ville spela ett simultanparti med oss. Men han var alldeles omöjlig. Han beklagade, sade han, men hans impressario hade låtit honom underteckna ett kontrakt, enligt vilket det var honom absolut förbjudet att under sin turné spela utan honorar. Hans minimum var tvåhundrafemtio dollar per parti.«

Jag skrattade.

»Jag hade verkligen inte trott att det var en så inbringande affär att flytta några pjäser från svart till vitt,« sade jag. »Jag hoppas ni lika artigt betackade er.«

Men McConnor svarade med allvarlig min:

»Partiet är utsatt till i morgon eftermiddag klockan tre. Här i röksalongen. Jag hoppas vi inte ska låta honom göra kål på oss så lätt.«

»Vad säger ni? Tänker ni betala honom: tvåhundrafemtio dollar?« utbrast jag häpen.

»Varför inte? Det är ju hans yrke. Om jag hade tandvärk och det händelsevis fanns en tandläkare ombord, skulle jag ju inte begära att han skötte mig gratis. Karlen gör alldeles rätt i att hålla sina priser höga. I varje fack är de skickligaste också de bästa affärsmännen. Och för min del tycker jag att ju mer affärsmässigt man gör upp en sak, dess bättre. Jag betalar hellre kontant än tar emot några nådegåvor av en herr Czentovic för att sedan råka i tacksamhetsskuld till honom. På vår klubb har jag för resten ibland förlorat mer än tvåhundrafemtio dollar på en kväll och ändå inte spelat med någon världsmästare. För ›tredje klassens‹ spelare är det ju ingen skam att bli besegrad av en Czentovic.«

Det roade mig onekligen att jag så djupt sårat McConnors självkänsla med mitt obetänksamma ord om ›tredje klassens spelare‹. Men då han var hågad att betala det dyra nöjet, hade jag ju ingenting att invända mot hans malplacerade ärelystnad, som äntligen skulle ge mig tillfälle att göra bekantskap med min kuriöse reskamrat. De fyra eller fem herrar som sagt sig var schackspelare underrättades nu i all hast om den förestående stora tilldragelsen, och för att bli så litet som möjligt störda av förbigående personer läto vi i röksalongen reservera inte bara vårt bord, utan även grannborden för matchen.

Följande dag hade vår lilla grupp infunnit sig fulltalig på utsatt tid. Platsen mitt emot mästaren tillföll givetvis McConnor, som sökte avledning för sin nervositet genom att tända den ena starka cigarren efter den andra och hela tiden oroligt tittade

på klockan. Men världsmästaren lät vänta på sig – efter min väns upplysningar var detta ingen överraskning för mig – han lät vänta på sig hela tio minuter, för att hans inträde skulle göra desto större effekt. Han gick lugnt och tryggt fram till bordet. Och utan att presentera sig – »Ni vet vem jag är, och vilka ni är intresserar mig inte«, tycktes denna ohövlighet säga – började han med fackmannens saklighet vidtaga förberedelserna. Då ett simultanparti här ombord var omöjligt av brist på ett tillräckligt antal schackbräden, föreslog han att vi alla tillsammans skulle spela mot honom. Efter varje drag skulle han för att inte störa våra överläggningar sätta sig vid ett annat bord i andra ändan av rökrummet. Så snart vi hade gjort vårt motdrag, skulle vi knacka med en sked mot ett glas, då det tyvärr inte fanns någon bordsklocka till hands. Som maximitid för varje drag föreslog han tio minuter, om vi inte hade några andra önsknings. Vi accepterade givetvis som blyga skolpojkar alla hans förslag. Vid lottningen fick Czentovic de svarta pjäserna. På stående fot gjorde han sitt första motdrag och gick sedan genast bort till ett bord, som stod litet avsides. Där satte han sig bekvämt och bläddrade i en illustrerad tidning.

Det vore meningslöst att utförligt relatera partiet. Det slutade naturligtvis, som det måste sluta, med vårt totala nederlag, som inträffade redan vid det tjugufjärde draget. Att en världsschackmästare så att säga med vänster hand nedlade ett halvt dussin medelmåttiga eller rent av svaga spelare var i och för sig föga förvånande. Det retsamma för oss alla var egentligen bara det överlägsna sätt, varpå Czentovic lät oss tydligt känna att han ledigt slog oss med vänster hand. Han kastade var gång endast en skenbart flyktig blick på schackbrädet och lät denna blick sedan så nonchalant snudda vid oss, som om vi själva varit döda träfigurer. Hans impertinenta sätt påminde obetingat om den gest varmed man med bortvänd blick slänger en matbit åt en skabbig hund. Med en smula finkänslighet hade han enligt min mening kunnat göra oss uppmärksamma på våra fel eller uppmuntra oss med ett vänligt ord. När partiet var slut, yttrade denna omänskliga schackautomat inte en stavelse, sedan han sagt »matt«, utan stod orörlig och väntade framför bordet för att se om vi önskade ännu ett andra parti. Jag hade redan rest mig för att, hjälplös som man alltid är gentemot den tjockhudado råheten, med en gest antyda att med den nu utagerade dollaraffären fick vår bekantskap, åtminstone vad mig beträffar, vara slut. Men då hörde jag till min förargelse McConnor vid min sida med alldeles hes röst ropa: »Revansch!«

Jag blev rent av förskräckt över den utmanande tonen. Faktiskt gjorde McConnor i detta ögonblick snarare intryck av en boxare, som går löst på sin motståndare, än av en belevad gentleman. Var det Czentovics obehagliga sätt mot oss eller McConnors egen sjukliga ärelystnad – alltnog, hans väsen hade fullständigt förändrats. Röd i ansiktet ända upp i hårfästet, med näsborrarna starkt vidgade av det inre trycket, transpirerade han synbarligen, och från de sammanbitna läpparna gingo skarpa veck ned mot hans stridslystet framskjutna haka. Jag igenkände med oro i hans ögon något av denna obehärskade lidelse som griper människor vid rulettbordet, då för sjätte eller sjunde gången insatsen fördubblats, men den rätta färgen alltså inte kommer. I detta ögonblick visste jag att denne fanatiskt ärelystne man, även om det kostade honom hela hans förmögenhet, skulle spela och spela så länge mot Czentovic, ensam eller med andra, tills han åtminstone en enda gång vunnit ett parti. Om Czentovic beslöt sig för att fortsätta, hade han i McConnor funnit en guldgruva,

ur vilken han före ankomsten till Buenos Aires kunde skyffla åt sig ett par tusen dollar.

Czentovic förändrade inte en min:

»Gärna det,« svarade han. »Herrarna tar denna gång de svarta pjäserna.«

Inte heller detta andra parti bjöd på någon förändring, utom att vår krets genom några nyfiknas ankomst blivit inte bara större, utan också livligare. McConnor stirrade så stelt på schackbrädet, som ville han med sin vilja hypnotisera pjäserna att vinna. Jag såg på honom att han med hänförelse skulle offra tusen dollar för att jublande få tillropa sin kallblodige motståndare ett ›matt!‹. Egendomligt nog övergick hur det nu var något av hans sammanbitna upphetsning till oss andra. Varje särskilt drag diskuterades ojämförligt mycket lidelsefullare än förut. Vi höllo i sista ögonblicket tillbaka varandra, innan vi kunde ena oss om att ge det tecken som kallade Czentovic till vårt bord. Småningom hade vi kommit till sjunde draget, och till vår egen överraskning hade en kombination inträtt, som föreföll förbluffande fördelaktig, emedan det hade lyckats oss att föra fram bonden på c-linjen ända till näst sista rutan c2. Vi behövde bara flytta fram den till c1 för att få en ny dam. Vi misstänkte alla att denna skenbara fördel på vår sida måste vara en fälla som utlagts av Czentovic, vilken ju på ett helt annat sätt än vi överblickade situationen. Men trots allt gemensamt sökande och diskuterande förmådde vi inte komma underfund med den dolda finten.

Slutligen, strax innan utgången av den överenskomna tidsfristen, beslöto vi oss för att våga draget. Redan rörde McConnors hand vid bonden för att flytta fram den till sista rutan, då han plötsligt kände att någon grep honom i armen och hörde en röst tyst och ivrigt viska i hans öra:

»Nej, för Guds skull!«

III

Ofrivilligt vände vi oss alla om. En omkring fyrtiofemårig man, vars smala, skarpskurna ansikte redan förut under promenader på däckets tilldragit sig min uppmärksamhet, kanske främst genom sin märkvärdiga, nästan kritvita blekhet, måste ha slutit sig till oss under de sista minuterna, då vi voro helt upptagna av problemet. När han såg våra undrande blickar, tillade han hastigt:

»Om ni nu skaffar er en dam, slår han den genast med löparen på c1, och den tar ni sedan med springaren. Men då går han med sin fribonde till d7, hotar ert torn, och även om ni schackar med springaren, förlorar ni, och om nio eller tio drag är det ute med er. Det är nästan samma ställning som Aljechin använde 1922 mot Bogoljubow vid den stora turneringen i Pistoja.«

McConnor släppte förvånad pjäsen och stirrade inte mindre häpen än vi andra på den man som likt en, hjälpande ängel så oväntat kommit ned från himlen. Den som kunde beräkna ett ›matt‹ nio drag i förväg måste ju vara en fackman av första rangen, kanske till och med en konkurrent om mästerskapet, på väg till samma turnering, och

hans plötsliga uppträdande och ingripande just i ett så kritiskt ögonblick verkade nästan övernaturligt. McConnor var den förste som återvann fattningen.

»Vad tillråder ni då?« viskade han ivrigt.

»Inte flytta fram genast, utan nu närmast vika undan! Framför allt dra tillbaka kungen ur den farliga linjen från g8 till h7. Han kommer då sannolikt att sätta in angreppet på den andra flanken. Men det parerar ni med tornet c8-c4. Det kostar honom två tempo, en bonde och därmed överlägsenheten. Sedan står fribonde mot fribonde, och om ni håller er strängt till defensiven, blir det remi. Mer kan ni inte hoppas på.«

Vi häpnade återigen. Både precisionen och snabbheten i hans beräkningar verkade rent överväldigande. Det var som om han läste dragen ur en tryckt bok. Emellertid tilltalades vi i högsta grad av den oförmodade utsikten till att tack vare hans ingripande kunna driva fram partiet mot en världmästare till en remikombination. Vi flyttade oss villigt åt sidan för att ge honom friare utsikt över schackbrädet. Än en gång frågade McConnor:

»Alltså kungen från g8 till h7«

»Ja! Framförallt vika undan!«

McConnor lydde, och vi knackade i glaset. Czentovic trädde med sin vanliga sävliga gång fram till vårt bord och tog med en enda blick in motdraget. Sedan flyttade han på kungsflygel bonden h2-h4, alldeles som vår okände hjälpare hade förutsagt. Redan viskade nu denne i högsta spänning:

»Fram med tornet, fram med tornet, c8 till c4! Då måste han först skydda bonden. Men det kommer inte att hjälpa honom! Utan att bry er om hans fribonde går ni med springaren till c5, och jämvikten är återställd. Nu gäller det att sätta in hela trycket i stället för att försvara sig.«

Vi förstodo inte ett spår av vad han menade. För oss var det han sade kinesiska. Men McConnor lydde honom blint, flyttade som han tillrådde, utan betänkande. Vi klingade på glaset igen för att kalla Czentovic tillbaka. För första gången fattade han inte genast sitt beslut, utan betraktade schackbrädet med spänd uppmärksamhet. Sedan gjorde han just det drag som främlingen förutsagt och vände sig om för att gå. Men innan han trädde tillbaka, inträffade något nytt och oväntat. Czentovic lyfte blicken och mönstrade våra led: tydligen ville han komma underfund med vem som plötsligt organiserat ett så energiskt motstånd.

Från detta ögonblick växte vår spänning till det olidliga. Dittills hade vi spelat utan någon allvarligare förhoppning, nu däremot pulserade blodet vilt i våra ådror vid tanken; på att kunna komma Czentovics kalla högmod till livs. Redan hade vår nye vän anvisat nästa drag, och vi kunde kalla Czentovic tillbaka – mina fingrar skälvde, när jag slog skeden mot glaset. Och nu kom vår första triumf. Czentovic som dittills spelat stående, dröjde, tvekade och satte sig slutligen ned. Han satte sig långsamt och tungt, men därmed hade det också rent kroppsligt blivit slut på hans förra överlägsna nedlåtenhet. Vi hade tvingat honom att åtminstone i det yttre hålla sig på samma nivå som vi. Han funderade länge, med blicken orörligt sänkt mot brädet, så att man knappast mer kunde skönja pupillerna under de mörka ögonlocken, och under tankeanstängningen öppnade han småningom munnen, vilket gav hans runda ansikte ett något enfaldigt uttryck. Czentovic funderade några minuter, sedan gjorde han ett drag och reste sig. Och redan viskade vår vän:

»Ett avvaktande drag! Bra tänkt! Men det får vi inte inlåta oss på! Vi måste forcera avbyte, obetingat avbyte, då blir det remi, och ingen makt i världen kan rädda honom.«

McConnor lydde. Och sedan började under de nästa dragen mellan dessa två – vi andra hade länge sedan sjunkit ned till blotta statister – ett för oss obegripligt fram och tillbaka. Efter ungefär sju drag tittade Czentovic upp från en lång fundering och förklarade: »Remi.«

Ett ögonblick rådde fullständig tystnad. Man hörde plötsligt vågorna brusa och radion från salongen spela sin jazzmusik, man förnam varje steg på promenaddäcket och det svaga vinandet av vinden, som pressade sig in genom fönsterfogarna. Ingen av oss andades, det hade kommit alltför plötsligt, och vi nästan förskräcktes över det sagolika i att denne okände i ett redan halvt förlorat parti hade påtvingat världsmästaren sin vilja. McConnor lutade sig tillbaka i stolen, och ett lyckligt »Ah!« trängde med den återhållna andedräkten över hans läppar. Jag för min del iakttog Czentovic. Redan vid de sista dragen hade jag tyckt att han blivit blekare, men han förstod tydligen att behärska sig. Han bibehöll samma skenbara sinnesro och frågade nonchalant, medan han strök bort pjäserna från schackbrädet:

»Önskar herrarna spela ett tredje parti?«

Han framställde denna fråga rent sakligt, rent affärsmässigt. Men det märkvärdiga var att han därvid inte såg på McConnor, utan skarpt fixerade vår räddare. Liksom en häst känner när han får en ny och säkrare ryttare i sadeln, måste han under de sista dragen ha känt igen sin verklige, sin egentlige motståndare. Ofrivilligt följde vi hans blick och betraktade med spänning den främmande. Men innan denne han tänka eller svara, hade Mc Connor i sin ärelystna iver redan triumferande tillropat honom:

»Naturligtvis! Men nu måste ni spela ensam mot honom! Ni ensam mot Czentovic!«

Nu inträffade emellertid något oväntat. Främlingen, som märkvärdigt nog alltjämt satt med blicken spänt fäst på det tomma schackbrädet, ryckte till då han såg allas blickar riktade mot sig och hörde McConnors entusiastiska uppmaning. Hans ansikte fick ett bestört uttryck.

»På inga villkor, mina herrar,« stammade han, synbarligen förlägen. »Det är alldeles uteslutet... det kan inte komma i fråga... Jag har inte på tjugo, inte på tjugofem år suttit framför ett schackbräde... och jag inser först nu hur olämpligt jag burit mig åt, som utan er tillåtelse blandat mig i ert spel... Jag ber er ursäkta min framfusighet... Jag ska inte störa mera.«

Och innan vi hunnit hämta oss efter vår överraskning, hade han vänt oss ryggen och lämnat rummet.

»Men detta är ju alldeles omöjligt,« skrek den temperamentsfulle McConnor och slog näven i bordet. »Det är fullständigt otänkbart att den karlen inte har spelat schack på tjugofem år! Han beräknade ju varje drag och varje motdrag långt i förväg. Sådant kan man inte skaka ur ärmen utan vidare. Det är ju fullkomligt otänkbart – inte sant?«

Med den sista frågan hade McConnor vänt sig direkt till Czentovic. Men världsmästaren förblev lika orubbligt och kallt likgiltig.

»Därom kan jag inte döma. Den där herrens spel var i alla fall överraskande och intressant. Därför gav jag honom också avsiktligt en chans.«

Samtidigt reste han sig långsamt och tillade på sitt nyktra, sakliga sätt:

»Skulle den där herm eller herrarna i morgon önska ett nytt parti, så står jag gärna till tjänst från klockan tre.«

Vi kunde inte undertrycka ett litet leende. Vi visste ju alla att Czentovic ingalunda ädelmodigt givit vår okände hjälpare någon chans och att detta yttrande inte var annat än en naiv undanflykt, avsedd att maskera hans eget misslyckande. Desto starkare blev vår längtan att se ett så oförbätterligt högmod förödmjukat. I ett nu hade vi fredliga, sysslolösa passagerare gripits av en vild, ärelysten stridslust. Ty tanken att segerpalmen skulle kunna lyckas från schackmästaren just på vår båt mitt på oceanen – ett rekord som med radiotelegrafen skulle sändas ut över hela världen – fascinerade oss oemotståndligt. Dessutom var det också något hemlighetsfullt och tilltalande i vår räddares oväntade ingripande just i det kritiska ögonblicket och kontrasten mellan hans nästan ängsliga anspråkslöshet och den professionelles orubbliga självtillit. Vem var denne okände? Hade slumpen här bragt i dagen ett ännu oupptäckt schackgeni? Eller var det någon berömd mästare, som av en ännu outgrundlig anledning hemlighöll sitt namn för oss? Alla dessa möjligheter diskuterade vi under den största upphetsning, till och med de djärvaste hypoteser voro för oss inte djärva nog att bringa främlingens gåtfulla blygsamhet och överraskande bekännelse i samklang med hans likväl omisskännliga skicklighet. I ett avseende voro vi dock alla överens: vi ville under inga omständigheter avstå från en ny kraftmätningens spännande skådespel. Vi beslöt att försöka allt för att förmå vår hjälpare att följande dag spela ett parti mot Czentovic, och McConnor åtog sig att svara för sakens finansiella sida. Då vi under tiden genom att vända oss till stewarden fått höra att den okände var österrikare, föll det på min lott som hans landsman att till honom framföra vår begäran.

Det dröjde inte länge, förrän jag på promenaddäcket återfann den så hastigt försvunne. Han låg i sin däcksstol och läste. Innan jag gick fram, begagnade jag tillfället att närmare betrakta honom. Det skarpskurna huvudet vilade en smula trött mot kudden. Återigen frapperades jag av den sällsamma blekheten i det relativt unga ansiktet, vars tinningar inramades av ett bländande vitt hår. Jag fick, jag vet inte varför, ett intryck av att denne man måste ha åldrats helt plötsligt. Jag hade knappast närmat mig, förrän han artigt reste sig och nämnde sitt namn, vilket var mig välbekant såsom tillhörande en av de mest ansedda gamla österrikiska släkterna. Jag erinrade mig att en bärare av detta namn hade hört till Schuberts närmaste vänkrets och även att en av den gamle kejsarens livläkare härstammade från samma familj. Då jag till Dr B. framställde vår bön att han måtte antaga Czentovics utmaning, blev han synbarligen överraskad. Det visade sig att han inte hade haft någon aning om att han vid vårt parti hade hållit segerrikt stånd mot en världsmästare och därtill den som för tillfället var mest i ropet. Av en eller annan anledning tycktes detta meddelande göra särskilt intryck på honom, ty han frågade mig ett par gånger om jag verkligen var riktigt säker på att hans motståndare var en erkänd världsmästare. Jag märkte snart att denna omständighet underlättade mitt uppdrag, men som jag förstod att jag hade framför mig en finkänslig man, ansåg jag det likväl rådligast förtiga att den materiella risken av ett eventuellt nederlag skulle bäras av McConnor ensam. Efter lång tvekan förklarade sig Dr B. slutligen villig att spela en match, men först sedan han uttryckligen bett mig varna de andra herrarna för att ställa alltför överdrivna förhoppningar på honom.

»Ty,« tillade han med ett tankfullt leende, »jag vet verkligen inte om jag duger till att spela ett parti schack efter alla konstens regler. Ser ni, det var ingalunda någon falsk blygsamhet, då jag sade att jag inte sedan min gymnasietid, alltså inte på över tjugu år, rört vid en schackpjäs. Och inte ens på den tiden ansågs jag för någon särskilt skicklig spelare.«

Han sade detta så naturligt, att jag inte hyste minsta tvivel om hans uppriktighet. Jag kunde dock inte underlåta att ge uttryck åt min förvåning över att han så väl mindes de olika mästarnas alla kombinationer. Han måste väl ändå åtminstone teoretiskt ha sysslat mycket med schack. Dr B. log åter på samma sällsamt drömmande sätt:

»Sysslat med schack! – Ja, det skall Gud veta att jag har gjort. Men det skedde under alldeles särskilda, ja, fullständigt unika omständigheter. Det är en ganska invecklad historia, men den kan ju få gälla som ett litet vittnesbörd om vår tids höga kultur. Om ni kan ha tålamod en halvtimme...«

Han pekade på vilstolen bredvid sin. Gärna följde jag hans inbjudan. Det satt inga andra människor i närheten. Dr B. tog av sig läsglasögonen, lade dem åt sidan och började:

»Ni var nog vänlig nämna att ni som wienare erinrade er min familjs namn. Men jag förmodar att ni knappast har hört talas om det advokatkontor som jag förestod tillsammans med min far och sedermera ensam, för vi åtog oss inga mål som syntes i tidningsspalterna och undvek av princip nya klienter. I själva verket hade vi egentligen inte någon advokatpraktik längre, utan inskränkte oss uteslutande till att vara rådgivare och framför allt förmögenhetsförvaltare åt de stora klostren, som min far såsom tidigare deputerad för det klerikala partiet hade mycket att göra med. Dessutom hade några medlemmar av den kejsarliga familjen anförtrott oss förvaltningen av sina medel – nu då monarkien hör till historien, behöver detta kanske inte vara någon hemlighet. Vår förbindelse med hovet och kyrkan – en av mina farbröder var livmedikus hos kejsaren, en annan prior i Seitenstetten – hade ägt bestånd sedan två generationer tillbaka. Vi hade endast att fortsätta och det var en lugn, jag skulle kunna säga tyst och stilla verksamhet, som genom detta ärvda förtroende kommit på vår del, och den krävde egentligen inte mycket mer än den strängaste diskretion och pålitlighet, två egenskaper som min bortgångne far ägde i högsta grad. Det lyckades honom faktiskt att både under inflationsåren och under omvälvningens tid genom sin kloka omtanke rädda betydande värden åt sina klienter. När sedan Hitler kom till makten i Tyskland och inledde sina plundringståg mot kyrkans och klostrens egendomar, började, även från andra sidan gränsen, många underhandlingar och transaktioner, som hade till syfte att rädda åtminstone den lösa egendomen från beslag, att gå genom våra händer. Om vissa hemliga politiska förhandlingar mellan kurian och kejsarhuset visste vi båda mer än allmänheten någonsin kommer att få veta. Men just vårt kontors obemärkta prägel – vi hade inte ens någon skylt på dörren – och vår försiktighet att ostentativt undvika alla monarkistiska kretsar erbjöd det säkraste skyddet mot opåkallade efterforskningar. Faktiskt hade under alla dessa år ingen myndighet i Österrike någonsin en aning om att kejsarhusets hemliga kurirer avlämnade eller hämtade sin viktigaste post just på vårt oansenliga kontor i fjärde våningen.

Nu hade nationalsocialisterna, långt innan de rustade upp sina arméer mot världen, börjat organisera en annan lika farlig och drillad armé i alla grannländerna, de missnöjdas, de tillbakasattas, de förfördelades legion. Inom varje ämbetsverk, varje yrke fanns deras så kallade »celler«. Överallt, ända uppe i Dollfuss' och Schuschniggs privatvåningar, hade de sina lyssnarposter och spioner. Till och med på vårt oansenliga kontor hade de, såsom jag tyvärr för sent kom underfund med, sin man. Det var visserligen bara en liten obetydlig och obegåvad skrivare, som jag på en kyrkoherdes önskan hade anställt för att utåt ge kontoret sken av att driva vanlig advokatverksamhet. Vi använde honom endast till att uträtta mindre uppdrag, lät honom sköta telefonen och inregistrera handlingar, det vill säga sådana handlingar som saknade vikt och betydelse. Posten fick han aldrig öppna, alla viktiga brev skrev jag, utan att ta kopior av dem, egenhändigt på maskin, alla viktiga dokument tog jag själv med mig hem, och alla hemliga överläggningar höll jag i priorns rum i klostret eller i min farbrors mottagningsrum. Tack vare dessa försiktighetsåtgärder kunde denne spion ingenting uppsnappa om de viktiga saker som ägde rum, men genom en olycklig tillfällighet måste den äregirige och fåfänge unge mannen ha märkt att man misstrodde honom och att mycket av intresse försiggick bakom hans rygg. Kanske talade någon gång i min frånvaro en av kurirerna oförsiktigt nog om »hans majestät« i stället för om »baron Bern«, såsom det var överenskommet, eller också öppnade den uslingen brev som han inte hade något att göra med – alltnog, innan jag fattade några misstankar, hade han från München eller Berlin skaffat sig uppdrag att övervaka oss. Först mycket senare, då jag redan länge suttit häktad, erinrade jag mig att den tröghet i arbetet, som han i början visat, under de sista månaderna förvandlats till plötslig iver och att han flera gånger nästan påträngande erbjudit sig att gå till posten med mina brev. Jag kan alltså inte fritaga mig från en viss oförsiktighet, men har inte även de största diplomater och militärer blivit överlistade av Hitler och hans medhjälpare? Hur oavslåligt och nitiskt Gestapo sedan länge ägnat mig sin uppmärksamhet framgick sedermera på ett ytterst påtagligt sätt av det faktum, att jag redan samma afton som Schuschnigg trädde tillbaka, och en dag innan Hitler höll sitt intåg i Wien, togs i förvar av SS-män. Jag hade lyckligtvis hunnit bränna de allra viktigaste papperen. Jag hade gjort det, så snart jag hört Schuschniggs avskedstal. Och de övriga dokumenten, som innehöll de nödvändiga uppgifterna om var vissa förmögenheter var deponerade i utlandet för klostrens och två ärkehertigars räkning, skickade jag – verkligen i sista minuten, innan polisen slog in min dörr – gömda i en tvättkorg med min gamla pålitliga hushållerska till min farbror.«

Dr B. gjorde ett uppehåll för att tända en cigarr. Vid den uppflammande tändstickslågan lade jag märke till en nervös ryckning i hans högra munvinkel, som jag redan förut iakttagit, och jag kunde nu se att den upprepades med ett par minuters mellanrum. Det var endast en flyktig sammandragning, knappast mer än en skälvning, men den gav åt hela ansiktet en sällsam oro.

»Ni tror nu sannolikt att jag skall berätta för er om koncentrationslägret, dit ju alla de fördes som varit trogna mot det gamla Österrike, berätta om all förnedring, alla lidanden och marter som jag där utstått. Men ingenting sådant hände mig. Jag kom i en annan kategori. Jag drevs inte samman med dessa olyckliga, mot vilka man med kroppslig och själslig förnedring gav luft åt ett sedan länge samlat hat, utan jag blev tilldelad denna andra, ganska lilla grupp, ur vilken nationalsocialisterna hoppades

kunna pressa ut antingen pengar eller viktiga upplysningar. Min anspråkslösa person var naturligtvis i och för sig utan allt intresse för Gestapo. Dessa herrar måste emellertid ha kommit underfund med att vi hade varit deras bittraste motståndares bulvaner, förvaltare i och förtrogna, och vad de hoppades kunna pressa ur mig var fällande material: bevismaterial mot klostren, som de anklagade för att ha gjort sig skyldiga till kapitalflykt, bevismaterial mot den kejserliga familjen och alla dem som i Österrike med stora uppoffringar verkat för monarkien. De förmodade – och inte utan skäl – att av de summor som gått genom våra händer ännu betydande belopp fanns gömda och otillgängliga för deras rovlystnad. De hämtade mig därför redan förstå dagen för att med sina beprövade metoder avtvinga mig dessa hemligheter. Personer av min kategori, som man ville avpressa viktigt bevismaterial eller penningar, sattes alltså inte i koncentrationsläger, utan sparades för en särskild behandling. Ni minns kanske att vår kansler och även baron Rothschild, vars släktingar de hoppades kunna avpressa miljoner, alls inte placerades bakom taggtråd i ett fångläger, utan med skenbart privilegierad handling överfördes till ett hotell, Hotel Metropole, som på samma gång var Gestapos högkvarter, och där fick var sitt särskilda rum. Även en så oansenlig man som mig kom denna utmärkelse till del.

Eget rum på ett hotell – inte sant, det låter ju ytterst humant? Men ni må tro att man ingalunda tillämnade oss en humanare, utan endast en mer raffinerad behandling, när man inte föste in oss ›framstående personer‹ tillsammans med tjugutals andra i en iskall barack, utan hyste in oss i ett någorlunda eldat, enskilt hotellrum. Ty det tryck varmed man ville avtvinga oss det nödiga ›bevismaterialet‹ skulle fungera på ett subtilare sätt än genom brutalt prygel eller annan kroppslig tortyr, nämligen genom den tänkbarast raffinerade isolering. De gjorde oss ingenting – de bara flyttade över oss till det tomma intet, ty som bekant finns det ingenting på jorden som utövar ett sådant tryck på människosjälens som det tomma intet. Genom att spärra in var och en av oss i ett fullkomligt vakuum, i ett rum som var hermetiskt avstängt från yttervärlden, skulle, i stället för utifrån genom prygel och köld, det tryck som slutligen öppnade våra läppar pressas fram inifrån. Vid första anblicken såg det rum jag fått mig anvisat alls inte otrevligt ut. Det hade en dörr, en säng, en stol, ett tvättställ, ett gallerförsatt fönster. Men dörren förblev sluten dag och natt, på bordet fick inte ligga någon bok, någon tidning, något pappersblad, någon blyertspenna, fönstret vette mot en brandmur. Kring mitt jag och till och med kring min egen kropp hade det tomma intet konstruerats fram. De hade tagit ifrån mig varenda sak, klockan för att jag inte skulle veta något om tiden, blyertspennan för att jag inte skulle kunna skriva något, pennkniven för att jag inte skulle kunna öppna en åder. Inte ens en cigarrett förunnades mig. Utom vaktkonstapeln, som inte fick säga ett ord eller svara på en fråga, såg jag aldrig någon människa, hörde aldrig någon mänsklig röst. Ögon, öron och alla sinnen fick från morgon till kväll och från kväll till morgon inte den minsta näring, man var räddningslöst ensam med sig själv, med sin kropp och de fyra eller fem stumma föremålen: bordet, sängen, fönstret, tvättstället. Man levde som en dykare under glasklockan i denna tystnads svarta ocean, ja, som en dykare som redan anar att signallinan till yttervärlden blivit avskuren och att han aldrig mer skall hämtas upp igen ur det ljudlösa djupet. Det fanns ingenting att göra, ingenting att höra, ingenting att se, överallt och oavbrutet omgavs man av det absoluta intet, av den fulla rumlösa och tidlösa tomheten. Man gick fram och tillbaka, och tankarna

gick också fram och tillbaka, fram och tillbaka, ständigt och jämt. Men till och med tankar, hur substanslösa de än kan synas, behöver en stödjepunkt, annars börjar de rotera och meningslöst kretsas kring sig själva; inte heller de fördrar det tomma intet. Man väntade på något, från morgon till kväll, och ingenting hände. Man väntade och väntade igen. Det hände ingenting. Man väntade och väntade och väntade, man tänkte och tänkte och tänkte, tills det värkte i tinningarna. Ingenting hände. Man var och förblev ensam. Ensam. Ensam.

Detta varade i fjorton dagar, som jag framlevde utanför tiden, utanför världen. Om ett krig då hade brutit ut, skulle jag ingenting ha vetat om det. Min värld bestod ju bara av bordet, dörren, sängen, tvättstället, stolen, fönstret och väggen, och alltid stirrade jag på samma tapet på samma vägg. Alla linjer i dess sicksackmönster inristade sig som med gravstickel i min hjärnas innersta vindlingar, så ofta stirrade jag på dem. Då började äntligen förhören. Jag blev plötsligt hämtad, utan att rätt veta om det var dag eller natt. Jag blev hämtad och förd genom ett par korridorer, jag visste inte vart. Sedan fick jag vänta någonstädes, jag visste inte var, och stod plötsligt framför ett bord, vid vilket det satt några personer i uniform. På bordet låg en hög papper. Det var handlingar, jag visste inte vad de innehöll, och sedan började frågorna, de äkta och de falska, de klara och de illistiga, de försåtliga och de snärjande, och medan jag svarade, bläddrade främmande, illvilliga fingrar i papperen, jag visste ju inte vad de innehöll, och främmande, illvilliga fingrar skrev något i ett protokoll, och jag visste inte vad de skrev. Men det fruktansvärdaste för mig vid dessa förhör var att jag aldrig kunde gissa eller räkna ut vad Gestapomännen visste om de ärenden som handlagts på mitt kontor och vad de ville locka ur mig. Som jag redan sagt hade jag i sista minuten med min hushållerska skickat de egentligen graverande pappren till min farbror. Men hade han fått dem? Hade han inte fått dem? Och hur mycket hade mitt biträde förrätt? Hur många brev hade de uppsnappat, hur mycket hade de under mellantiden måhända pressat ur någon världsfrånvänd andlig i det tyska klostret som vi representerade? Och de frågade och frågade. Vilka papper jag hade köpt för klostrets räkning, med vilka banker jag stått i förbindelse, om jag kände eller inte kände en herre den och den, och jag hade fått brev från Schweiz och från Steenockerzeel? Och då jag aldrig kunde räkna ut hur mycket de på förhand utspionerat, blev varje svar oerhört ansvarsfullt. Erkände jag något som inte var känt för dem, bragte jag kanske onödigtvis någon i fördärvet. Förnekade jag alltför mycket, skadade jag mig själv.

Men förhöret var ändå inte det värsta. Det värsta var att komma tillbaka efter förhöret till mitt tomma intet, till samma rum med samma bord, samma säng, samma tvättställ, samma tapet. Ty jag hade inte väl blivit ensam med mig själv, förrän jag började fundera på vad jag klokast hade bort svara och vad jag nästa gång skulle säga för att avlägsna de misstankar jag kanske framkallat med ett obetänksamt yttrande. Jag övervägde, jag genomtänkte, jag genomforskade, jag prövade åter och åter varje ord jag sagt till rannsakningsdomaren, jag rekapitulerade varje fråga som framställts till mig, varje svar som jag givit, jag försökte fundera ut vad de kunde ha antecknat i sitt protokoll, fast jag ju visste att jag aldrig skulle kunna räkna ut eller komma underfund med det. Men sedan dessa tankar en gång släppts lösa i det tomma rummet, slutade de inte att rotera i mit huvud, att komma igen åter och åter, i ständigt nya kombinationer, och förfölja mig till och med i sömnen. Efter varje förhör övertog

mina egna tankar lika obevekligt frågandets och utforskandets och trakasserandets tortyr, och kanske på ett ännu grymmare sätt, ty Gestapoförhören slutade dock alltid efter en timme, men de ensamma tankarnas outhärdliga kval slutade aldrig. Och alltjämt hade jag omkring mig endast bordet, skåpet, sängen tapeten, fönstret, intet distraherande, ingen bok, ingen tidning, intet nytt ansikte, ingen blyertspenna för att göra någon anteckning, inga tändstickor att leka med, ingenting, ingenting, ingenting. Nu förstod jag hur djävulskt sinnrik, hur psykologiskt mördande denna hotellrumsmetod var uttänkt. I koncentrationslägret fick man kanske köra sten i skottkärror, tills händerna blödde och fötterna förfrös i skorna, fick ligga sammanpackad med tjugu andra i stank och köld. Men där fick man ändå se ansikten, där hade man ett fält, en kärra, ett träd, en stjärna, något att titta på, här däremot mötte ögat alltid detsamma, alltid det fasansfulla samma. Här fanns ingenting som kunde skingra mina tankar, leda mig bort från mina vanföreställningar, från mitt sjukliga rekapitulerande, och det var just detta som var deras avsikt – jag skulle tugga och tugga på mina tankar, tills de kvävde mig och jag slutligen inte kunde göra annat än spotta ut dem, än tala ut, tala om allt vad de ville veta, äntligen utlämna bevismaterialet och människorna. Småningom kände jag hur mina nerver började ge vika under intighetens fasansfulla tryck, och medveten om faran spände jag dem till bristningsgränsen för att finna eller uppfinna något som kunde förströ mig. För att sysselsätta mig försökte jag dra mig till minnes och läsa upp allt vad jag någonsin lärt mig utantill, folkvisorna och barnkammarrimmen, gymnasiets Homeros, civillagens paragrafer. Sedan försökte jag räkna, addera och dividera tal som jag valde på måfå, men mitt minne hade ingen kraft att hålla fast något i det tomma intet. Jag kunde inte koncentrera mig på något. Ständigt for och flackade samma tanke genom mitt huvud: Vad vet de? Vad sa jag i går? Vad ska jag säga nästa gång?

Detta tillstånd, som är nästan omöjligt att beskriva, räckte i fyra månader. Fyra månader – det är lätt att skriva: bara några bokstäver! Fyra månader – det är lätt att säga: bara några stavelser. På en fjärdedels sekund har läpparna artikulerat dessa ljud: fyra månader! Men ingen kan skildra, ingen kan mäta, ingen kan åskådliggöra vare sig för någon annan eller för sig själv hur länge en tid varar i det rumlösa, i det tidlösa, och för ingen kan man förklara hur det fräter upp en och förstör en, detta intet och intet och intet omkring en, detta endast bord och säng och tvättställ och tapet, och så alltid samma tystnad, alltid samma väktare, som skjuter in maten utan att se på en, alltid dessa samma tankar, som i det tomma kretsar kring detta ena, tills man blir från förståndet. På vissa små tecken märkte jag med oro att min hjärna höll på att råka i olag. I början hade jag vid förhören ännu varit klar i tanken, hade svarat lugnt och överlagt. Detta dubbeltänkande, denna uppmärksamhet på vad jag borde säga och inte säga, hade ännu fungerat. Men nu kunde jag bara framstamma även de enklaste satser, för medan jag talade, stirrade jag som hypnotiserad på pennan, som antecknande löpte fram över protokollet, liksom ville jag springa efter mina egna ord. Jag märkte att min kraft slappnade, jag märkte att det ögonblick alltmer närmade sig, då jag för att rädda mig själv skulle säga allt vad jag visste och kanske ännu mer, då jag för att undslippa det tomma intets grepp skulle förråda tolv människor och deras hemligheter utan att därmed skaffa mig själv mer än ett ögonblicks respit. En kväll hade det verkligen kommit så långt. När vaktkonstapeln händelsevis, just i den stund då jag höll på att kvävas, sköt in min mat, ropade jag plötsligt efter honom:

›Säg till att jag vill förhöras! Jag ska tala om allt! Alltsammans! Jag ska säga var papperen är, var pengarna finns! Jag ska säga allt, allt!‹ Lyckligtvis hörde han mig inte. Kanske ville han inte heller höra mig.

I denna yttersta nöd inträffade nu något oförutsett, något som skänkte räddning, räddning åtminstone för en tid framåt. Det var i slutet av juli, en mörk, mulen, regnig dag. Jag minns denna detalj mycket väl, därför att regnet piskade mot rutorna i korridoren, när jag fördes till förhöret. I rummet utanför förhörslokalen måste jag vänta. Alltid måste man vänta vid dessa förhör: även denna väntan hörde till tekniken. Först revs ens nerver upp genom att man häftigt väcktes och hämtades ur sin cell mitt i natten, och sedan, när man redan var inställd på förhöret, redan hade spänt sin tanke och sin vilja till motstånd, lät de en vänta, meningslöst vänta en timme, två timmar, tre timmar före förhöret, för att göra kroppen trött och själen mör. Jag fick vänta särskilt länge den torsdagen, den 27 juli, fick stå två fulla timmar i förrummet och vänta. Jag minns också särskilt väl detta datum, därför att i det där förrummet, där jag – naturligtvis utan att en enda stund få sätta mig – måste stå i två timmar, tills jag tyckte att benen hängde in i kroppen på mig, i det där förrummet trängde en almanacka, och jag kan inte riktigt beskriva hur jag, i min hunger efter något tryckt, något skrivet, stirrade och stirrade på detta ord, denna siffra, ›Juli 27‹, på väggen. Ja, jag så att säga slukade dem med min hjärna. Och sedan väntade jag återigen och väntade och stirrade på dörren och undrade när den äntligen skulle öppnas. Jag funderade också på vad inkvisitorerna denna gång skulle fråga mig om, fast jag visste att de skulle fråga om något helt annat än jag hade förberett mig på. Men trots allt var denna stående väntans kval på samma gång en välgärning, en njutning, ty detta rum var ju i alla fall ett annat rum än mitt, något större och med två fönster i stället för ett och utan säng och utan tvättställ och utan den där sprickan på fönsterbrädet, som jag betraktat miljoner gånger. Dörren var målad i en annan färg, en annan stol stod vid väggen, och till vänster fanns ett dokumentskåp för handlingar och en hylla med hängare, på vilka tre eller fyra våta militärkappor, mina bödelsknektars kappor, hängde. Jag hade alltså något nytt, något annat att se på, äntligen något annat att betrakta med mina uthungrade ögon, och de hakade sig girigt fast vid varje detalj. Jag gav akt på varje veck på dessa kappor, jag lade till exempel märke till en droppe, som hängde på en av de våta kragarna, och hur löjligt det än kan låta för er, väntade jag i den största spänning för att se om denna droppe snart skulle falla och rinna ned längs vecket eller om den skulle förmå värja sig mot tyngdkraften och hänga kvar ännu en stund – ja, jag stirrade och stirrade i flera minuter andlös på denna droppe, som berodde mitt liv av den. Sedan, då den slutligen runnit ner, räknade jag knapparna, i kapporna, åtta i den ena, åtta i den andra; tio i den tredje, sedan jämförde jag uppslagen. Alla dessa löjliga, oviktiga småsaker, lekte mina uthungrade ögon med, letade fram och undersökte med en glupskhet som jag inte kan beskriva. Och plötsligt fastnade min blick och blev orörlig. Jag hade upptäckt att ytterfickan på en av kapporna stod ut en smula. Jag gick närmare och trodde mig av utbuktningens rektangulära form känna igen vad fickan kunde gömma: en bok! Mina knän började darra: en bok! På fyra månader hade jag inte haft någon bok i min hand, och redan blotta föreställningen om en bok, i vilken man kunde se ord vid ord, rader, sidor och blad, en bok i vilken man kunde läsa, följa med och tillägna sig andra, nya, främmande, distraherande tankar, redan den hade för mig

något berusande och på samma gång något bedövande. Som hypnotiserad stirrade jag på den lilla utbuktningen av fickan som denna bok åstadkom, mina ögon glödde som om de ville bränna hål i kappans tyg. Slutligen kunde jag ej längre lägga band på min åtrå, oemotståndligt drogs jag närmare och närmare. Redan tanken att åtminstone få med händerna känna en bok genom, tyget kom nerverna i mina fingrar att skälva ända ut i topparna. Nästan utan att veta vad jag gjorde makade jag mig allt närmare. Lyckligtvis fäste sig vaktkonstapeln inte vid mitt underliga beteende, kanske föreföll det honom också naturligt att en människa som stått i två timmar ville luta sig litet mot väggen. Slutligen stod jag alldeles intill kappan, och avsiktligt hade jag lagt händerna på ryggen, så att jag skulle kunna röra vid den utan att det märktes. Jag trevade på tyget och kände faktiskt genom det något fyrkantigt, något som var böjligt och knastrade litet – en bok! En bok! Och som ett skott for den tanken igenom mig: tag den! Kanske lyckas det, och du kan gömma den i cellen och sedan läsa, läsa, läsa, äntligen läsa igen! Den tanken hade inte väl fötts inom mig, förrän den verkade som ett starkt gift. Plötsligt började det susa för öronen, och hjärtat bultade, mina händer blev iskalla och lydde inte längre. Men efter den första bedövningen tryckte jag mig sakta och listigt närmare intill kappan, och under det jag hela tiden fixerade vaktkonstapeln, sköt jag med händerna, som jag höll gömda bakom ryggen, upp boken ur fickan högre och högre. Sedan var det bara ett grepp, ett snabbt, försiktigt grepp, och jag hade den lilla, inte särdeles tjocka boken i handen. Nu först förskräcktes jag för vad jag gjort. Men det fanns ej längre någon återvändo. Var skulle jag gömma den? Jag stoppade på mig boken, på ryggen, innanför byxorna, där bältet höll om den, och därifrån sköt jag småningom över den till höften, så att jag skulle kunna klämma fast den, då jag gick, genom att militäriskt hålla handen vid byxsömnen. Nu gällde det att försöka om det verkligen lät sig utföras. Jag tog ett steg bort från klädhängaren, två steg, tre steg. Det gick bra. Det var möjligt att hålla fast boken, bara jag tryckte armen tillräckligt hårt mot sidan.

Sedan kom förhöret. Det krävde å min sida större ansträngning än någonsin, ty under det jag svarade, koncentrerade jag all min kraft, inte på vad jag skulle säga, utan framför allt på att hålla kvar boken, så att ingen märkte den. Lyckligtvis blev förhöret denna gång kort, och jag lyckades rädda boken med mig in på mitt rum – jag ska inte uppehålla er med alla detaljer: en gång åkte den mitt i korridoren på ett farligt sätt ned i byxbenet, och jag måste låtsas ett häftigt hostanfall för att kunna böja mig ner och skjuta upp den under bältet igen. Men vilket ögonblick var det inte, då jag trädde in med den i mitt helvete, då jag äntligen var ensam och dock aldrig mer ensam!

Nu förmodar ni sannolikt att jag genast tog fram den, tittade på den och läste den. Visst inte! Först ville jag riktigt njuta försmaken av att ha en bok hos mig, ville konstlat förlänga glädjen genom att fundera ut för mig själv vad slags bok jag helst önskade att det skulle vara. Framför allt borde den vara mycket tättryckt, så att den innehöll många, många bokstäver, och den borde ha många, många tunna blad, så att den måtte räcka länge att läsa. Och sedan önskade jag att det måtte vara en bok som tog mina själskrafter i anspråk, ingenting ytligt, ingenting lätt, utan något som man kunde lära sig, lära sig utantill, dikter till exempel, och allra helst – vilken djärv dröm! – Goethe eller Homeros. Men slutligen kunde jag inte längre lägga band på min längtan, min nyfikenhet. Jag lade mig på sängen, så att vaktkonstapeln inte skulle

kunna ertappa mig, om han plötsligt öppnade dörren, och så drog jag darrande upp den lilla volymen ur bältet.

Den första blicken vållade mig besvikelse, ja, bitter harm. Denna bok som jag tillägnat mig med så oerhörd risk, som jag sparat med så glödande förväntan, var ingenting annat än en handbok i schack, en samling av hundrafemtio mästarpartier. Hade jag inte varit instängd och inlåst, skulle jag i mitt första vredesmod ha kastat ut den genom ett öppet fönster, för vad kunde, vad skulle jag taga mig till med denna smörja? Som pojke hade jag på gymnasiet liksom de flesta andra då och, då spelat litet schack för att fördriva tiden. Men vad skulle jag ta mig till med denna teoretiska handbok? Schack kan man ju inte spela utan en motspelare, och naturligtvis inte utan pjäser och schackbräde. Harmsen bläddrade jag igenom sidorna för att kanske ändå upptäcka något läsbart. En inledning, några anvisningar, men jag fann ingenting annat än de nakna, kvadratiske diagrammen över de särskilda mästarpartierna och därunder några för mig i början obegripliga siffror och bokstäver, a2-a3, Sf1-g3 osv. Allt detta föreföll mig som ett slags algebra, som jag inte fann någon nyckel till. Först småningom kom jag underfund med att bokstäverna a till h avsåg de lodräta, från spelare till spelare gående rutaderna, siffrorna 1 till 8 de vågräta, från vänster till höger gående raderna och betecknade hur varje enskild pjäs för tillfället stod. Därmed fick de rent grafiska diagrammen i alla fall en mening. Kanske, tänkte jag för mig själv, kunde jag i min cell konstruera ett slags schackbräde åt mig och sedan försöka att spela dessa partier. Som ett tecken från himlen tycktes det mig att min filt råkade vara storrutig. Jag kunde med lätthet vika in sidorna, så att jag fick kvar precis sextiofyra kvadrater. Jag gömde skyndsamt boken under madrassen, sedan jag rivit ut det första bladet. Därpå började jag att av smulor, som jag sparade av mitt bröd, på ett givetvis löjligt och ofullkomligt sätt modellera schackpjäserna, kung, dam osv. Efter oändliga mödor lyckades det mig slutligen att på den rutiga filten rekonstruera de i schackboken avbildade ställningarna. Men då jag försökte spela hela partiet, misslyckades jag till en början alldeles med mina löjliga smulpjäser – hälften av dem hade jag färgat mörkare med damm för att kunna skilja dem från de andra. Under de första dagarna trasslade jag ständigt in mig. Fem, tio, tjugu gånger måste jag börja om detta samma parti från början. Men vilken människa på jorden förfogade över så mycken obegagnad och gagnlös tid som jag, det tomma intets slav, vem hade till sitt förfogande ett så omätligt förråd av verksamhetsbegär och tålamod? När sex dagar gått, kunde jag oklanderligt spela hela partiet från början till slut, efter ytterligare åtta dagar behövde jag inte ens längre mina löjliga pjäser på filten för att se ställningarna från schackboken framför mig, och när sedan åtta dagar till förflutit, kunde jag undvara även den rutiga filten. Automatiskt förvandlade sig bokens i början abstrakta tecken, a1, a2, c7, c8, i min hjärna till visuella, plastiska positioner. Överflyttningen hade lyckats fullständigt: jag hade projicerat schackbrädet med dess pjäser på min själs näthinna och överblickade med hjälp av de blotta formlerna den ifrågavarande ställningen, alldeles som en övad musiker bara behöver se partituret för att höra alla stämmorna och deras samklang. När ytterligare fjorton dagar gått, var jag utan svårighet i stånd att spela varje parti ur boken utantill – eller som fackuttrycket lyder: blint. Nu först började jag förstå vilken omätlig välgärning som genom min fräcka stöld kommit mig till del. För jag hade plötsligt fått en verksamhet – en meningslös, en ändamålslös verksamhet, om ni så vill, men dock en som tillintetgjorde det tomma

intet omkring mig, jag ägde i de hundrafemtio schackpartierna ett underbart vapen mot rummets och tidens förkrossande enformighet. För att åt mig bevara den nya sysselsättningens lockelse i dess fulla utsträckning indelade jag hädanefter varje dag mycket noga: två partier på morgonen, två partier på eftermiddagen och sedan på kvällen en hastig repetition. Därmed var min dag, som förut hade sträckt ut sig lik ett formlöst gelé, helt enkelt utfylld, jag var sysselsatt utan att trötta ut mig. Se, schackspelet äger det underbara företrädet, att det genom de andliga energiernas koncentrerings på ett strängt begränsat område trots ansträngande tankeprestation aldrig slappar hjärnan, utan snarare skärper dess rörlighet och spännkraft. Småningom började, under det först endast mekaniska efterbildandet av mästarpartierna, en konstnärlig, en lustbetonad förståelse vakna inom mig. Jag lärde mig uppskatta angreppets och försvarets finess, list och skärpa, jag fattade förutberäkningens, kombinerings, ripostens teknik och kände snart igen varje enskild schackmästares personliga och individuella spelsätt, lika osvikligt som man redan av några få versrader kan säga vilken skald som skrivit dem. Det som börjat endast som ett tidsfördriv, blev en njutning, och de stora schackstrategernas gestalter, en Aljechin, en Lasker, en Bogoljubow, en Tartakower, trädde som kära kamrater in i min ensamhet. Oändlig omväxling besjälade dagligen den stumma cellen, och just regelbundenheten i mina övningar återskänkte min tankeförmåga dess redan rubbade jämvikt. Jag kände att min hjärna blev uppfriskad och genom den ständiga tankedisciplinen till och med liksom nyslipad. Att jag tänkte klarare och mer koncentrerat framgick framför allt vid förhören. Omedvetet hade jag på schackbrädet fullkomnat mig i försvaret mot falskt hot och försåtliga överraskningar. Från denna tidpunkt gav jag mig ej längre några blottor vid förhören, och jag tyckte till och med att Gestapomännen småningom började betrakta mig med en viss respekt. Kanske frågade de sig i tysthet, när de såg alla andra bryta samman, ur vilka hemliga källor jag ensam hämtade kraft till ett sådant orubbligt motstånd.

Denna lyckliga tid, då jag dag för dag systematiskt spelade bokens hundrafemtio partier, räckte ungefär två och en halv eller tre månader. Då kom jag helt oförmodat till en död punkt. Plötsligt stod jag på nytt framför det tomma intet. För när jag hade spelat igenom varje särskilt parti tjugu eller trettio gånger, förlorade det nyhetens, överraskningens behag, dess nyss så upplivande, så sporrande kraft var uttömd. Vad mening hade det väl att åter och åter upprepa partier som jag drag för drag för länge sedan kunde utantill? Jag hade inte väl gjort den första spelöppningen, förrän hela partiets förlopp liksom automatiskt rullade upp sig för mig. Det fanns inte längre någon överraskning, någon spänning, några problem. För att sysselsätta mig, för att skaffa mig den ansträngning och förströelse som redan blivit outhärlig för mig, skulle jag egentligen ha behövt en ny bok med andra partier. Men då detta ju var alldeles omöjligt, fanns det endast en väg ut ur denna sällsamma irrgång: i stället för de gamla partierna måste jag hitta på nya åt mig, jag måste försöka spela med mig själv eller rättare sagt mot mig själv.

Jag vet ju inte till vilken grad ni har satt er in i den själsliga situationen i detta spelens spel. Men redan den flyktigaste eftertanke ger vid handen att det i schackspelet såsom ett rent, från all slump frigjort tankespel logiskt sett betyder en absurditet att vilja spela mot sig själv. Det tilldragande i schackspelet beror ju i grund och botten uteslutande på att dess strategi utvecklar sig olika i två olika hjärnor, att i

detta själsliga krig svart inte känner de drag som vit tänker göra, men ständigt söker gissa och korsa dem, medan vit å sin sida strävar efter att förekomma och parera de hemliga avsikter svart kan ha. Om nu svart och vit var en och samma person, uppkom ju den vanvettiga situationen att en och samma hjärna samtidigt måste veta och dock inte veta något, att den, då den fungerade som vit, på kommando skulle kunna helt glömma vad den en minut tidigare som svart hade velat och avsett. Ett sådant dubbeltänkande förutsätter egentligen en fullkomlig klyvning av medvetandet, ett alternativt på- och avkopplande av hjärnfunktionen, som hos en mekanisk apparat. Att spela mot sig själv innebär sålunda i schack en sådan paradox som om man skulle försöka hoppa över sin egen skugga.

Nog av, för att fatta mig kort – denna omöjlighet, denna absurditet försökte jag mig på i månader i min förtvivlan. Jag hade ju intet annat val än denna motsägelse, om jag inte ville förfalla till rena vansinnet eller till fullständig själslig marasm. Jag var genom min fruktansvärda belägenhet tvungen att åtminstone försöka denna klyvning i ett svart jag och ett vitt jag för att inte krossas till döds av det fasansfulla intet omkring mig.«

Dr B. lutade sig tillbaka i vilstolen och slöt för ett ögonblick ögonen. Det var som om han med en kraftansträngning sökte driva bort en skakande hågkomst. Åter märktes den underliga ryckningen, som han inte kunde behärska, vid den vänstra munvinkeln. Sedan satte han sig bättre upp i sin stol.

»Ja – hittills hoppas jag ha kunnat göra allt tämligen klart för er. Men jag är tyvärr ingalunda säker på att jag skall lyckas framställa det som följer lika tydligt och fattbart. För denna nya sysselsättning krävdes en så intensiv ansträngning av hjärnan, att den omöjliggjorde självkontroll. Som jag redan antytt är det enligt min mening ett nonsens att försöka spela schack mot sig själv, men till och med denna absurditet skulle i alla fall ha haft en minimal chans, om jag ägt ett verkligt schackbräde, emedan detta genom sin realitet i alla fall tillåter en viss distans mellan de spelande, en materiell exterritorialisering. Framför ett verkligt schackbräde med verkliga pjäser kan man sätta in tankepauser, man kan rent kroppsligt ställa sig än på den ena, än på den andra sidan av bordet, och därmed betrakta situationen än från ståndpunkten svart, än från ståndpunkten vit. Men tvungen som jag var att projiciera dessa strider mot mig själv, eller med mig själv, till ett imaginärt rum, blev jag nödsakad att i mitt medvetande för varje gång tydligt fasthålla ställningen på de sextiofyra rutorna och dessutom beräkna inte bara den momentana kombinationen, utan också de möjliga framtida dragen av de båda spelande, med andra ord – jag vet hur absurt allt detta låter – föreställa mig alltsammans dubbelt och tredubbelt, nej, sexfaldigt, åttafaldigt, tolvfaldigt, för vartdera av mina jag, för svart och för vit, alltid fyra eller fem drag i förväg. Jag måste – förlåt att jag tvingar er till att tänka er in i detta vansinne – vid detta spel i fantasiens abstrakta rum som representant för vit på förhand beräkna fyra eller fem drag framåt och som representant för svart göra likadant, så att säga med två hjärnor på förhand kombinera alla, under utvecklingen uppkommande situationer, med hjärnan vit och med hjärnan svart. Men denna självklyvning var ändå inte det farligaste i mitt kuriösa experiment, utan den stora faran var, att jag genom det självständiga uttänkandet av partier plötsligt förlorade marken under mina fötter och kom in på det bottenlösa. Så länge jag bara spelade efter mästarpartierna, såsom jag gjort under de föregående veckorna, hade det när allt kom omkring bara

varit en reproduktiv verksamhet, ett rent rekapitulerande av ett givet material och därför inte mer ansträngande, än om jag hade lärt mig dikter utantill eller memorerat lagparagrafer. Det var en begränsad, en disciplinerad verksamhet och därför en förträfflig ›exercitium mentale‹. De två partier som jag spelade på morgonen och de två som jag spelade på eftermiddagen utgjorde ett bestämt pensum, som jag gick i land med utan att bli på minsta sätt upphetsad. De ersatte för mig en normal sysselsättning, och för övrigt hade jag, om jag under loppet av ett parti tog miste eller inte kunde fortsätta, bara att titta efter i boken. Denna verksamhet hade för mina angripna nerver varit så hälsosam och lugnande, just därför att en omspelning av andras partier inte drog mig själv in i spelet. Om svart eller vit segrade var för mig likgiltigt. Det var ju Aljechin eller Bogoljubow som kämpade om mästerskapet, och min egen person, mitt förstånd, min själ njöt bara som åskådare, som kännare av dessa partiers växlingar och skönhet. Men från det ögonblick jag försökte spela mot mig själv, började jag omedvetet utmana mig. Vart och ett av mina båda jag, mitt svarta jag och mitt vita jag, måste tävla med varandra och råkade vart för sig in i en ärelystnad, in i en otålighet att segra, att vinna. Mitt svarta jag ängslades efter varje drag för vad mitt vita jag skulle göra. Vart och ett av mina båda jag triumferade, när det andra begick ett fel, och förargade sig samtidigt över sin egen oskicklighet.

Allt detta synes ju vanvettigt, och i själva verket skulle ju en sådan konstlad schizofreni, en sådan personlighetsklyvning med sitt inbegrepp av farlig upphetsning vara otänkbar hos en normal människa i normalt tillstånd. Men glöm inte att jag med våld ryckts bort från allt normalt, att jag var en fånge, en oskyldigt inspärrad man, sedan månader på ett raffinerat sätt torterad med ensamhet, en människa som länge längtat att på något sätt få ge luft åt sitt hopade raseri. Och då jag ingenting annat hade än detta vanvettiga spel mot mig själv, blev det rent fanatiskt mättat med allt mitt raseri, all min hämndlust. Något hos mig ville få rätt till slut, och jag hade ju bara detta andra jag inom mig som jag kunde bekämpa, därför greps jag under spelet av en nästan manisk upphetsning. I början hade jag ännu tänkt lugnt och besinningsfullt, satt in pauser mellan de olika partierna, för att hämta mig efter ansträngningen. Men småningom tillät mig mina uppretade nerver ej längre att vänta. Knappt hade mitt vita jag gjort ett drag, förrän mitt svarta jag febrilt satte in sitt motdrag, knappt hade ett parti slutat, förrän jag utmanade mig själv till det nästa. Var gång var ju ett av de båda schack-jagen besegrat av det andra och begärde revansch. Aldrig skall jag heller ens tillnärmelsevis kunna säga hur många partier jag till följd av denna vansinniga omättlighet under de sista månaderna i min cell spelade mot mig själv – kanske tusen, kanske ändå fler. Det var en besatthet som jag inte kunde värja mig mot. Från tidigt på morgonen till sent på natten tänkte jag inte på annat än löpare och bönder och torn och kung och a och b och c och matt och rockad. Hela mitt väsen, hela min känsla drev mig till den upprutade kvadraten. Ur spelglädjen hade ett spelbegär uppstått, ur spelbegäret ett speltvång, en mani, ett frenetiskt raseri, som fyllde inte bara mina vakna timmar, utan småningom också min sömn. Jag kunde bara tänka på schack, levde bara i schackdrag och schackproblem. Ibland vaknade jag med fuktig panna och förstod att jag till och med i sömnen måste ha omedvetet fortsatt att spela, och när jag drömde om människor, uppträdde de alltid med löparens, med tornets rörelser eller med hästens språng fram och tillbaka. Till och med när jag kallades till förhör, kunde jag inte längre koncist tänka på mitt ansvar.

Jag har en förnimmelse av att jag de sista gångerna måste ha uttryckt mig tämligen förvirrat, ty Gestapoherrarna tittade ibland förvånade på varandra. I själva verket väntade jag, medan de frågade och rådslög, i min olycksaliga upphetsning bara på att bli återförd till min cell för att få fortsätta mitt spel, få börja ett nytt parti och så ännu ett och ännu ett. Varje avbrott blev för mig olidligt. Till och med den kvart då vaktkonstapeln städade i fängelsecellen, till och med de två minuterna då han satte in min mat till mig var en plåga för mig i min febrila otålighet. Ofta stod på aftonen min matskål orörd: jag hade för spelet glömt att äta. Det enda jag kroppsligt förnam var en fruktansvärd törst. Den måste nog ha vållats av den feber som följde med detta ständiga tänkande och spelande. Jag drack ur min vattenflaska i ett par drag och plågade sedan vaktkonstapeln med att begära mer och mer, och ändå kändes tungan nästa ögonblick lika torr i munnen. Slutligen stegrades min upphetsning – jag gjorde ingenting annat än spelade från morgon till kväll – i sådan grad, att jag inte kunde hålla mig stilla ett enda ögonblick. Under det jag funderade ut partierna, gick jag oavbrutet av och an, allt fortare och fortare och fortare av och an, av och an, och min överretning ökades, ju mer partiet närmade sig sitt avgörande. Begärt att vinna, att segra, att besegra mig själv blev småningom ett slags raseri, jag skälvde av otålighet, ty för det ena schackjaget inom mig var det andra alltid för långsamt. Det ena drev på det andra. Hur löjligt det än kan synas er, började jag ryta åt mig själv – >fortare, fortare!< eller >vidare, vidare!< – då det ena jaget inom mig inte nog hastigt besvarade det andras drag. Naturligtvis har jag nu alldeles klart för mig att mitt dåvarande tillstånd var en rent patologisk form av andlig överretning, för vilken jag inte kan hitta på något annat namn än det hittills inom medicinen okända: schackförgiftning. Slutligen angrep denna monomana besatthet inte bara min hjärna, utan också hela min kropp. Jag magrade, jag sov oroligt och vaknade ofta, och vid uppvaknandet måste jag var gång anstränga mig till det yttersta för att tvinga upp de blytunga ögonlocken. Ofta kände jag mig så svag, att när jag skulle dricka, jag endast med stor möda kunde föra glaset till läpparna, så darrade min hand. Men så snart spelet började, fick jag en våldsamt kraft: jag sprang fram och tillbaka med knutna nävar, och som genom en röd dimma hörde jag ibland min egen röst hest och ursinnigt ropa till mig själv >schack!< eller >matt!<.

Hur detta grymma, detta obeskrivliga tillstånd övergick till kris har jag inte något minne av. Allt vad jag själv vet om detta är att då jag en morgon vaknade, var det ett annat uppvaknande än eljest. Min kropp var liksom frigjord från mig, jag vilade mjukt och behagligt. En tung, skön trötthet, som jag inte på månader känt, låg över mina ögonlock, låg så varm och välgörande över dem, att jag först alls inte kunde besluta mig för att slå upp dem. I flera minuter låg jag vaken och njöt av denna tunga slöhot, låg där lojt, med vällustigt bedövade sinnen. Plötsligt tyckte jag att jag hörde röster bakom mig, levande mänskliga röster som uttalade ord, och ni kan föreställa er min förtjusning, ty jag hade ju på månader, på snart ett år inte hört några andra ord än de hårda, skarpa och onda som riktats till mig från domarbänken. >Du drömmer<, sade jag till mig själv. >Du drömmor! Öppna för all del inte ögonen! Låt den vara en stund till, denna dröm, annars ser du bara omkring dig igen den fördömda cellen, stolen och tvättstället och bordet och tapeten med det evigt enahanda mönstret. Du drömmer – fortsatt att drömma!<

Men nyfikenheten fick överhanden. Jag slog långsamt och försiktigt upp ögonlocken. Och under över alla under: det var ett annat rum jag befann mig i, ett större, rymligare rum än min cell på hotellet. Ett fönster utan galler släppte fritt in ljuset, och utanför såg jag träd, gröna, för vinden vajande träd i stället för min dystra brandmur. Vita och blanka glänste väggarna, vitt och högt välvde sig taket över mig – sannerligen, jag låg i en ny, främmande säng, och det var verkligen ingen dröm: bakom mig viskade mänskliga röster. I min häpenhet måste jag ofrivilligt ha gjort en häftig rörelse, ty nu hörde jag steg närma sig. En kvinna kom med mjuk gång fram till min säng, en kvinna med vit mössa över håret, en sköterska, en sjuksyster. En känsla av lycka genomilade mig: jag hade på ett år inte sett någon kvinna. Jag stirrade på den älskliga uppenbarelsen, och det måste ha varit en vild, en extatisk blick jag riktade mot henne, ty hon sökte förmanande lugna mig: ›Stilla! Ligg alldeles stilla!‹ Men jag lyssnade bara till hennes röst – var det inte en människa som talade? Fanns det verkligen ännu på jorden en människa som inte förhörde mig, inte plågade mig? Och därtill – ofattbara under! – en mjuk, varm, nästan öm kvinnoröst. Ivrigt följde jag hennes läppars rörelser, ty det hade under detta helvetiska år blivit otroligt för mig att den ena människan kunde tala vänligt till den andra. Hon log emot mig – ja, hon log, det fanns alltså ännu människor som kunde le vänligt – sedan förde hon förmanande sitt finger till läpparna och gick tyst vidare. Men jag kunde inte lyda hennes bud. Jag hade ännu inte sett mig mått på detta under. Med stor kraftansträngning försökte jag sätta mig upp i sängen för att se efter henne, för att med mina blickar följa denna underbara mänskliga varelse som kunde visa vänlighet. Men när jag skulle fatta tag i sängkanten, lyckades det mig inte. Där förr min högra hand varit, fingrar och handled, kände jag något främmande, ett stort, tjockt, vitt bylte, tydligen ett omfångsrikt förband. Jag stirrade först oförstående på detta tjocka, vita, okända på min hand, sedan började jag småningom fatta var jag var och fundera på vad som kunde ha hänt mig. Någon måste ha sårat mig, eller också hade jag skadat mig själv i handen. Jag befann mig på ett sjukhus.

Vid middagstiden kom läkaren, en vänlig äldre man. Han kände min familj till namnet och talade med sådan aktning om min farbror, den kejsrerlige livläkaren, att jag genast fick en känsla av att han ville mig väl. Därefter riktade han flera frågor till mig, framför allt en som förvånade mig – om jag var matematiker eller kemiker? Jag förnekade detta.

›Egendomligt,‹ mumlade han. ›I feberyrseln brukade ni ropa ut sådana underliga formler – c3, c4. Ingen av oss förstod någonting.‹

Jag frågade honom vad som hade hänt mig. Han log ett egendomligt leende.

›Ingenting oroande. En akut irritation av nerverna.‹ Och sedan han först försiktigt sett sig omkring, tillade han med lägre röst: ›När allt kommer omkring en mycket naturlig sak. Sen den 13 mars, inte sant?‹

Jag nickade.

›Inte underligt med den metoden,‹ mumlade han. ›Ni är inte den förste. Men oroar er inte.‹

Av det sätt varpå han lugnande tillviskade mig detta och av hans varma, vänliga blick förstod jag att jag hos honom var i gott förvar.

Två dagar senare förklarade den snälle doktorn ganska öppet för mig vad som hade hänt. Vaktkonstapeln hade hört mig ropa högt i min cell och trodde först att jag

kämpade med någon som hade trängt in dit. Men så snart han visade sig i dörren, hade jag störtat mig över honom och vilt skrikit något som lät som: ›Flytta då, din skurk, din fega usling!‹ Jag hade försökt fatta honom om strupen och slutligen gått så häftigt till anfall mot honom, att han måste ropa på hjälp. Då jag sedan i mitt upphetsade tillstånd fördes till läkarundersökning, hade jag plötsligt slitit mig lös och rusat bort till fönstret i korridoren, slagit sönder glasrutan och därvid sårat mig i handen – ni kan se det djupa äret här. De första nätterna på sjukhuset hade jag legat i ett slags hjärnfeber, men nu fann han mina tankar fullkomligt klara. ›Det tänker jag förstås inte säga till de där herrarna,‹ tillade han med låg röst, ›för då blir ni kanske hämtad tillbaka dit. Lita på mig, jag ska göra mitt bästa.‹

Vad denne hjälpsamme läkare meddelade mina plågoandar om mig, vet jag ingenting om. Han lyckades i alla fall uppnå sitt mål: att få mig frigiven. Det är möjligt att han förklarade mig för otillräknelig, eller kanske hade jag under tiden blivit av mindre betydelse för Gestapo, ty Hitler hade nu ockuperat även Böhmen, och därmed var fallet Österrike ett avslutat kapitel för honom. Därför behövde jag bara underteckna en förbindelse att inom fjorton dagar lämna landet, och dessa fjorton dagar var så uppfyllda av alla de tusen formaliteter den forne världsmedborgaren nu för tiden måste underkasta sig för att få resa utomlands – tillstånd från de militära myndigheterna, från polisen, skattekvitto, pass, visum, friskintyg – att jag inte fick tid att grubbla mycket över det som varit. Det ser ut som om i vår hjärna funnes hemlighetsfullt verkande krafter, som automatiskt avkopplar allt som kan vara skadligt och farligt för själen, ty alltid när jag ville tänka tillbaka på min tid i cellen, slocknade så att säga ljuset i min hjärna. Först efter veckor och åter veckor, egentligen först här på båten, har jag åter fått mod att tänka på vad som hänt mig.

Och nu förstår ni kanske varför jag betedde mig så olämpligt och sannolikt obegripligt gentemot era vänner. När jag av en tillfällighet gick genom röksalongen, fick jag se era vänner sitta vid schackbrädet, och jag stod som fastvuxen vid golvet av förvåning och skräck. Ty jag hade totalt glömt bort att man kan spela schack på ett verkligt schackbräde och med verkliga pjäser, glömt att vid detta spel två alldeles olika människor sitter livs levande mitt emot varandra. Jag behövde verkligen ett par minuter för att göra klart för mig att vad dessa spelare förehade i grund och botten var samma spel som jag i min hjälplöshet i månader spelat mot mig själv. De chiffterecken som jag begagnat mig av under mina makabra övningar hade ju bara varit en ersättning och en symbol för dessa pjäser av trä. Min överraskning över att detta flyttande av pjäserna på brädet var detsamma som mitt imaginära fantiserande i tankens rum var kanske jämförlig med en astronoms upplevelse, när han med de mest komplicerade metoder på papperet räknat ut en ny planets läge och sedan verkligen får se den på himlen som en vit, klar, materialiserad stjärna. Som hypnotiserad stirrade jag på schackspelet och såg där mina diagram – springare, torn, kung, drottning och bönder som verkliga figurer utskurna i trä. För att överblicka partiets ställning måste jag ofrivilligt först överflytta det från min abstrakta chiffervärld till de flyttbara pjäsernas. Småningom greps jag av en livlig önskan att åse ett sådant verkligt parti mellan två motståndare. Och då inträffade det pinsamma att jag, glömsk av alla hänsyn, olämpligt nog blandade mig i ert spel. Men er väns felaktiga drag träffade mig som ett styng i hjärtat. Det var en rent instinktiv handling,

då jag höll honom tillbaka, som när man impulsivt, utan att tänka sig för, griper tag i ett barn som lutar sig ut över ett bröstvärn. Först efteråt fick jag klart för mig hur opassande jag burit mig åt, hur framfusig jag varit.«

Jag skyndade att säga Dr B. hur mycket vi alla gladde oss åt att genom denna tillfällighet ha fått göra hans bekantskap och att det för mig efter allt vad han nu anförtrott mig skulle bli dubbelt intressant att nästa dag se honom taga del i den improviserade turneringen. Dr B. gjorde en nervös handrörelse.

»Nej, vänta er inte för mycket av mig. Det kommer att bli ett prov för mig... ett prov som skall visa om jag... om jag överhuvud är i stånd till att spela ett normalt schackparti, ett parti på ett verkligt schackbräde med faktiska pjäser och en livs levande motspelare... För jag börjar mer och mer tvivla på att dessa hundratals, kanske tusentals partier som jag spelat verkligen var riktiga schackpartier och inte bara ett slags drömschack, ett feberschack, ett feberspel, där som alltid i drömmen alla mellanstadier elimineras. Jag hoppas ni inte på allvar tror att jag anser mig kunna mäta mig med en schackmästare och därtill den förnämste i världen. Vad som intresserar mig är helt enkelt att nu efteråt kunna konstatera om det där i cellen verkligen var schackspel eller redan vansinne, om jag då stod ända ute på den farliga klippan eller redan hade störtat nedför den – bara det, ingenting annat än det.«

Från andra ändan av båten ljöd gongongen, som kallade till den sena middagen. Vi måste ha suttit och pratet i nära två timmar – Dr B. hade berättat allt mycket utförligare än jag här sammanfattat det. Jag tackade hjärtligt och lämnade honom. Men jag hade inte tagit många steg på däck, förrän han kom efter mig och, synbarligen nervös och nästan litet stammande, tillade:

»Bara en sak till! Vill ni vara snäll och på förhand säga de andra, så att jag inte sedan förefaller ohövlig, att jag bara vill spela ett enda parti... Det blir bara strecket under en gammal räkning – en slutlig uppgörelse och inte en ny början... Jag vill inte en gång till råka in i denna lidelsefulla spelfeber, som jag endast med fasa kan tänka tillbaka på... och för övrigt... för övrigt varnade mig också läkaren... varnade mig uttryckligt. Den som en gång hemfallit åt en mani riskerar alltid återfall, och har man en – om också för tillfället botad – schackförgiftning, är det bättre att inte komma i närheten av ett schackbräde... Alltså, ni förstår – bara detta enda parti som en provosten för mig själv, och sedan får det vara slut.«

IV

Punktligt på den överenskomna tiden, klockan tre, voro vi följande dag samlade i röksalongen. Vår krets hade ökats med två amatörer i den kungliga konsten, två herrar som tillhörde båtens befäl och som bett sig ledigt för att kunna åse turneringen. Inte heller Czentovic lät som föregående dag vänta på sig, och efter den sedvanliga lottningen om färgerna började det märkliga partiet mellan denne homo obscurissimus och den berömde världsmästaren. Det är skada att det spelades bara för oss fullkomligt inkompetenta åskådare och i sitt förlopp är lika förlorat för schackspelets annaler som Beethovens pianoimprovisationer för musiken.

Visserligen, försökte vi under de följande eftermiddagarna att gemensamt rekonstruera partiet ur minnet, men det var förgäves. Troligen hade vi alla under spelet haft vår uppmärksamhet alltför ivrigt fäst på de båda spelarna i stället för på spelets gång. Ty den själsliga motsättningen i de båda motståndarnas habitus blev under partiets gång mer och mer kroppsligt framträdande. Czentovic, yrkesspelaren, satt hela tiden orörlig som ett stenblock, med ögonen stelt och oavvänt fästa på schackbrädet. Tänkandet tycktes hos honom vara en rent fysisk ansträngning, som tvingade alla hans organ till den yttersta koncentration. Dr B. däremot rörde sig fullkomligt ledigt och otvunget. Som en äkta dilettant i ordets vackraste mening, för vilken i spelet endast den glada leken, nöjet, »il diletto«, betyder något, var han till synes fullt obesvärad, pratade under de första pauserna med oss och gav oss små förklaringar, tände sig en cigarrett, och när det blev hans tur, tittade han bara en kort minut på schackbrädet. Det såg var gång ut som om han på förhand hade väntat sig motståndarens drag.

De ofrånkomliga öppningsdragen undangjordes tämligen raskt. Först vid det sjunde eller åttonde tycktes något liknande en bestämd plan taga form. Czentovic tog sig allt längre funderingar, och på det märkte vi att den egentliga striden om övertaget börjat. Men för att hålla mig till sanningen måste jag säga att situationens gradvisa utveckling liksom vid varje verklig schackmatch för oss lekmän blev en tämligen stor besvikelse. Ty ju mer pjäserna flätades samman till ett underligt ornament, dess ogenomträngligare blev för oss den verkliga ställningen. Vi kunde varken förstå vad den ene eller vad den andre spelaren hade för planer, inte heller vem av de två som egentligen hade fördelen på sin sida. Vi märkte bara att de enskilda pjäserna skötas fram som kilar för att spränga den fientliga fronten, men vi förmådde inte fatta den strategiska avsikten med detta fram och tillbaka, ty hos dessa överlägsna spelare var varje drag alltid på förhand kombinerat med flera följande. Därtill kom småningom en förlamande trötthet, som huvudsakligen hade sin grund i Czentovics ändlösa funderingar, vilka också började synbart irritera vår vän. Jag märkte bekymrad hur han, ju längre partiet drog ut, började flytta sig allt oroligare på sin stol, hur han i ren nervositet tände den ena cigarretten efter den andra, hur han grep efter blyertspennan för att göra några anteckningar. Sedan beställde han en flaska vatten, som han hastigt tömde, glas efter glas. Det var uppenbart att han gjorde sina kombinationer hundra gånger hastigare än Czentovic. Var gång denne efter ett ändlöst funderande beslöt sig för att med sin tunga hand skjuta fram en pjäs, log vår vän likt en som ser något länge väntat inträffa, och gjorde genast sitt motdrag. Med sin snabbt arbetande tanke måste han ha på förhand i huvudet beräknat alla motståndarens möjligheter. Ju längre därför Czentovics beslut dröjde, dess mer växte hans otålighet, och kring hans läppar framträdde under väntepauserna ett misslynt, nästan fientligt drag. Men Czentovic lät ingalunda skynda på sig. Han funderade tyst och stumt och dröjde allt längre, ju tommare brädet blev på pjäser. Vid det fyrtioandra draget, när två och tre kvarts timmar gått, sutta vi alla uttröttade och nästan uttråkade kring schackbordet. Den ene styrmannen hade redan avlägsnat sig, den andre hade försjunkit i en bok och såg bara upp ett ögonblick då och då. Men då inträffade plötsligt det oväntade, vid ett drag som Czentovic gjorde.

Så snart Dr B. såg att Czentovic tog springaren för att flytta fram den, hukade han sig ned som en katt till språng. Hela hans kropp började darra, och knappt hade

Czentovic flyttat sin springare, förrän han hastigt sköt fram drottningen och triumferande utropade: »Seså! Slagen!« Sedan lutade han sig tillbaka, lade armarna i kors över bröstet och kastade en utmanande blick på Czentovic. En het glöd lyste plötsligt fram i hans pupiller.

Instinktivt böjde vi oss alla fram över schackbrädet för att söka förstå det med sådan segervisshet förkunnade draget. Vid första blicken kunde man inte märka något direkt hot. Vår väns yttrande måste därför avse en utveckling som vi kortsynta dilettanter ännu inte kunde beräkna. Czentovic var den ende av oss som inte hade rört sig vid det utmanande ropet. Han såg lika oberörd ut, som om han alls inte hört det förolämpande »Slagen!«. Sedan hände ingenting. Man hörde, då vi alla ofrivilligt höllo andan, plötsligt tickandet av klockan, som lagts fram på bordet för att kontrollera pausen mellan dragen. Det gick tre minuter, sju minuter, åtta minuter – Czentovic rörde sig inte, men jag tyckte det var som om hans tjocka näsborrar vidgade sig av en inre ansträngning. För vår vän tycktes denna stumma väntan vara lika outhärdlig som för oss själva. Plötsligt störtade han upp och började gå av och an i röksalongen, först långsamt, sedan allt fortare och fortare. Alla tittade vi förvånade på honom, men ingen var oroligare än jag, ty det frapperade mig att hans steg trots den snabba takten alltid mätte samma snävt begränsade golvyta, det var som om han för var gång mitt i tomma rummet hade stött på en osynlig barriär, som tvingade honom att vända. Och med en rysning förstod jag att detta var ett omedvetet upprepande av hans fram och tillbaka i den forna cellen. Precis så måste han under sin fängelsetids månader ha sprungit fram och tillbaka som ett inspärtrat djur i en bur, precis så hade han knutit händerna och kört upp axlarna. Så och just så måste han där ha sprungit av och an tusentals gånger med vansinnets röda flammor i den stela och dock feberglänsande blicken. Men ännu tycktes hans tankeförmåga vara fullständigt oberörd, ty då och då vände han sig otåligt mot bordet för att se om Czentovic under tiden fått ställningen klar för sig. Men det gick nio, det gick tio minuter. Då slutligen inträffade vad ingen av oss hade väntat sig. Czentovic lyfte långsamt sin tunga hand, som dittills legat orörlig på bordet. I största spänning avvaktade vi alla vad han skulle göra. Men Czentovic gjorde intet drag, utan med yttersidan av handen sopade han i en definitiv gest alla pjäserna långsamt från brädet. Först i nästa ögonblick förstodo vi: Czentovic hade givit partiet förlorat. Han hade kapitulerat för att slippa inför oss alla bli matt. Det otroliga hade hänt: denne världsmästare, denne champion i oräkneliga turneringar hade strukit flagg för en okänd, för en man som på tjugu eller tjugufem år inte rört vid ett schackbräde! Vår vän, den anonyme, den obekanta, hade i öppen tvekamp besegrat världens skickligaste schackspelare!

Utan att märka det hade vi i spänning rest oss, den ene efter den andre. Var och en hade en känsla av att han måste säga eller göra något för att ge luft åt sin glada häpnad. Den ende som satt lugn och orörlig var Czentovic själv. Först efter en tillbörlig paus lyfte han huvudet och betraktade vår vän med en stenhård blick.

»Ett parti till?« frågade han.

»Naturligtvis,« svarade Dr B. med för mig oroande entusiasm, och innan jag hann erinra honom om hans föresats att nöja sig med ett enda parti, hade han satt sig ned igen och började med feberaktig brådska ställa upp pjäserna. Han ordnade dem med sådan vild iver, att hans skälvande fingrar två gånger tappade en bonde i golvet. Den oro jag redan förut känt över hans onaturliga upphetsning växte till verklig ångest.

Ty en synbar exaltation hade gripit den förut så tyste och lugne mannen. Det ryckte allt oftare kring hans mun, och han skakade i hela kroppen som av ett plötsligt feberanfall.

»Nej!« viskade jag sakta till honom. »Nej, inte nu. Låt det vara nog för i dag! Det blir för ansträngande för er.«

»Ansträngande! Ha!« skrattade han högljutt och utmanande. »Jag hade kunnat spela sjutton partier på den tid som det här söleriet tagit! Det ansträngande för mig är bara att hålla mig vaken vid den här takten! – Nåå, blir det något av nu då?«

Dessa sista ord yttrade han i häftig, nästan grov ton till Czentovic. Denne såg på honom lugnt och avmätt, men hans stenhårda blick hade något som påminde om en knuten näve. Plötsligt hade något nytt kommit emellan dessa båda spelare, en farlig spänning, ett lidelsefullt hat. Det var inte två motspelare längre, som på lek ville mäta sin skicklighet med varandra, det var två fiender som ömsesidigt svurit att förintä varandra. Czentovic dröjde länge, innan han gjorde det första draget, och jag hade en bestämd känsla av att han med avsikt dröjde så länge. Tydligen hade den skolade taktikern redan listat ut att han just genom sin långsamhet tröttade och irriterade motståndaren. Därför lät han inte mindre än fyra minuter gå, innan han företog den enklaste och mest normala av alla spelöppningar genom att skjuta kungsbonden de vanliga två stegen framåt. Genast flyttade vår vän fram sin kungsbonde mot honom, men åter gjorde Czentovic en ändlös, knappt uthärdlig paus. Det var som när en bländande blixtnedslår och man med bultande hjärta väntar på åskknallen och den inte kommer. Czentovic rörde sig inte. Han funderade, tyst, långsamt och, det var jag alltmer övertygad om, elakt långsamt. Men därmed gav han mig god tid att iakttaga Dr B. Han hade just kastat i sig det tredje glaset vatten, och jag kunde inte låta bli att tänka på vad han just berättat mig i om sin våldsamma febertörst i cellen. Alla symtom till en abnorm upphetsning framträdde tydligt. Jag såg hans panna bli fuktig, och ärret på hans hand lyste rödare och skarpare än förut. Men ännu behärskade han sig. Först då Czentovic vid fjärde draget funderade i det oändliga, miste han behärskningen och röt plötsligt till honom:

»Men så spela då någon gång!«

Czentovic gav honom en kall blick.

»Om jag inte misstager mig, har vi kommit överens om tio minuter mellan dragen. Jag spelar av princip aldrig med kortare pauser.«

Dr B. bet sig i läppen. Jag märkte att hans fot under bordet allt oroligare och oroligare slog mot golvet, och jag blev själv allt nervösare av den pinsamma förkänslan att hans vansinne åter höll på att bryta ut. I själva verket inträffade vid åttonde draget ett nytt intermezzo. Dr B., som under väntan visat sig allt otåligare, kunde inte längre lägga band på sin spänning. Han flyttade sig fram och tillbaka och började omedvetet trumma på bordet med fingrarna. Än en gång lyfte Czentovic sitt tunga bondehuvud.

»Får jag be er att inte trumma. Det stör mig. Jag kan inte spela då.«

»Ha!« skrattade Dr B. kort. »Det ser man.«

Czentovic blev röd ända upp i pannan.

»Vad menar ni med det?« frågade han uppbragt.

Dr B. skrattade åter, kort och elakt.

»Ingenting. Bara att ni tydligen är mycket nervös.«

Czentovic teg och böjde åter sitt huvud över schackbrädet.

Först efter sju minuter gjorde han nästa drag, och i detta odrägliga tempo släpade sig partiet fram. Czentovic liksom stelnade till mer och mer. Slutligen tog han alltid ut hela den överenskomna pausen, innan han beslöt sig för ett drag, och från den ena pausen till den andra blev vår väns beteende allt underligare. Det såg ut som om han inte längre hade något intresse för spelet, utan var sysselsatt med något helt annat. Han upphörde med sin nervösa vandring fram och tillbaka och blev sittande orörlig på sin plats. Med en stel och nästan vanvettig blick ut i det tomma intet mumlade han hela tiden obegripliga ord för sig själv. Antingen förlorade han sig i ändlösa kombinationer eller utarbetade han – det var vad jag innerst misstänkte – helt andra partier, ty var gång Czentovic äntligen gjort sitt drag, måste vi kalla honom tillbaka från hans sinnesfrånvaro. Sedan behövde han alltid bara en enda minut för att sätta sig in i situationen på nytt. Jag greps mer och mer av misstanken att han egentligen för länge sedan hade glömt Czentovic och oss alla och var hemfallen åt denna kalla form av vansinne som plötsligt kunde urladda sig med vilken häftighet som helst. Och faktiskt utbröt krisen vid nionde draget. Czentovic hade inte väl flyttat sin pjäs, förrän Dr B. plötsligt, utan att se så noga på schackbrädet, flyttade fram sin löpare över tre rutor och skrek så högt, att vi alla hoppade till:

»Schack! Schack och matt!«

Vi betraktade brädet och väntade att få se något särskilt mästdrag. Men efter en minut hände vad ingen av oss väntat. Czentovic höjde mycket, mycket långsamt huvudet och blickade – vilket han hittills aldrig gjort – från den ene till den andre i vår krets. Han tycktes omätligt njuta av något, ty småningom började ett belåtet och tydligt hånfullt leende spela kring hans läppar. Först sedan han till sista droppen njutit sin för oss ännu ofattliga triumf, vände han sig med falsk hövlighet till vår krets.

»Jag beklagar – men jag ser inte att det är schack. Ser kanske någon av herrarna att min kung är hotad?«

Vi tittade på schackbrädet och sedan, oroliga, på Dr B. Czentovics kungsruta var faktiskt – ett barn hade kunnat förstå det – fullständigt garderad mot löparen av en bonde, så att intet schack mot kungen var möjlig. Vi blev oroliga. Hade vår vän i sin häftighet flyttat sin pjäs en ruta för långt eller för kort? Häpen över vår tystnad tittade nu också Dr B. på schackbrädet och började ivrigt stamma:

»Men kungen ska ju stå på f7... den står fel, alldeles fel. Ni har flyttat fel! Allt står alldeles fel på det här brädet... Bonden ska stå på g5 och inte på g4... Det är ju ett helt annat parti... Det är...«

Han tystnade plötsligt. Jag hade hastigt tagit honom i armen, eller rättare sagt nupit honom så hårt i armen, att han till och med i sin febrila förvirring måste känna mitt grepp. Han vände sig om och stirrade på mig som en sömngångare.

»Vad... vill ni?«

Jag sade ingenting annat än »Remember!« och strök på samma gång med fingret över ärret på hans hand. Han följde ofrivilligt min gest med blicken. Hans ögon stirrade glasartat på den blodröda strimman. Sedan började han plötsligt darra, och en rysning genomilade hela hans kropp.

»För Guds skull,« viskade han med bleka lappar. »Har jag sagt eller gjort något vansinnigt? ... Är jag kanske återigen...?«

»Nej,« sade jag tyst. »Men ni måste genant avbryta partiet. Det är hög tid. Kom ihåg vad läkaren har sagt er!«

Dr B. reste sig häftigt.

»Jag ber om ursäkt för mitt dumma misstag,« sade han med sin forna belevade röst och bugade sig för Czentovic. »Det var naturligtvis rena galenskapen, det jag sa. Ni har förstås vunnit partiet.« Sedan vände han sig till oss. »Även herrarna måste jag be om ursäkt. Men jag varnade er på förhand. Jag bad att ni inte skulle vänta er för mycket av mig. Förlåt den här tråkiga historien – det är sista gången som jag har försökt att spela schack.«

Han bugade sig och gick, försvann lika anspråkslöst och hemlighetsfullt som han kommit första gången. Endast jag visste varför denne man aldrig mer skulle sätta sig till ett schackbräde. De andra dröjde kvar, en smula undrande, och alla hade en osäker känsla av att med knapp nöd ha undgått något obehagligt och farligt.

»Damned fool!« muttrade McConnor i sin besvikelse.

Slutligen reste sig också Czentovic från sin stol och kastade ännu en blick på det halvspelade partiet.

»Det var skada det här,« sade han ädelmodigt. »Angreppet var inte alls illa planlagt. För att vara en dilettant är den där herrn egentligen ovanligt begåvad.«